

Fortiden skiltet

*En analyse av kulturminneskilting i Østfold og
Akershus*

Juni Andrea Helle Jacobsen

Masteroppgave i museologi og kulturarvstudier (30 sp.)

MUSKUL4590

Vår 2022

Institutt for kulturstudier og orientalske språk

UNIVERSITETET I OSLO

© Juni Andrea Helle Jacobsen

Fortiden skiltet – en analyse av kulturminneskilting i Østfold og Akershus

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Grafisk senter, Universitetet i Oslo

SAMMENDRAG

En viktig del av kulturarvsforvaltningen handler om formidling. Formidling av kulturminner og -miljøer skal gjøre deres historie og betydning tilgjengelig for allmennheten. I dette arbeidet er kulturminneskiltene som er satt opp i regi av fylkeskommunene et nyttig verktøy. Når man leser skiltene, er man nødvendigvis der historien fant sted, man er omgitt av den. Dette gir en helst spesiell opplevelse med kulturarven. Sarpsborg og Frogn i Viken fylkeskommune har et varierte og interessante utvalg kulturminneskilt som egner seg godt for å belyse hvordan kulturminnekilt brukes som formidlingsverktøy.

Med dette som bakgrunn har jeg formulert problemstillingen: Hvilke historier kommuniserer kulturminneskiltene i Sarpsborg og Frogn, og hvordan formidles de?

For å besvare spørsmålet har jeg gjort rede for hvilket skiltmateriale som finnes i Sarpsborg og Frogn, undersøkt om dette er representativt for kommunene og belyst den politisk bakgrunn og praktisk gjennomføring av kulturminneskiltingen. Dette er gjort mulig av Viken fylkeskommune som har gitt meg tilgang til materialet og deltatt på intervjuer. Jeg har også analysert et begrenset utvalg kulturminneskilt fra begge kommunene ved hjelp av Louise J. Ravelli sine kommunikasjonsrammeverk og Jenny Kidd sine formidlingsstrategier.

FORORD

Å skrive masteroppgave i kulturarv har vært en nyttig og lærerik prosess, som jeg setter stor pris på at UiO, dyktige forelesere og engasjerte medstudenter har gitt meg muligheten til å få oppleve.

Først og fremst vil jeg takke min veileder, Dirk Johannsen, for stødig los gjennom hele skriveprosessen. Oppgaven hadde på ingen måte sett ut som den gjør i dag uten deg. Du fant en rød tråd i et hav av tanker og vage ideer, da jeg ikke fant den selv.

Inspirasjonen til å skrive en oppgave om nettopp dette temaet kom over en kaffe med Hanne Huseby og Ola Rønne i Viken Fylkeskommune. Før dette hadde jeg siden starten av masterprogrammet vært veldig usikker, og innom et utall forskjellige problemstillinger som ikke følte helt riktige. Så en ekstra takk retter jeg til dere.

Oppgaven baserer seg i stor grad på informasjon og materiale Viken fylkeskommune har gitt meg tilgang på. Så tusen takk til Viken fylkeskommune, spesielt Hanne Huseby (igjen), Ida Charlotte Wendel og Linda Nordeide. Uten dere hadde det ikke blitt noen oppgave.

Tusen takk til min familie som i løpet av hele min utdanning, fra barneskole til fullført mastergrad har støttet meg i alle mine valg. Dere har trøstet når det har gått galt, og jublet når det har gått bra.

Sist, men på ingen måte minst, vil jeg takke min fantastiske samboer. Uten deg hadde jeg vært enda mer stresset, hatt mange flere skrivefeil og vært veldig sulten den siste tiden før innlevering. Så tusen takk til Stian for oppmuntrende ord, gode klemmer, korrekturlesing og oppvartning.

Mai 2022

Juni Andrea Helle Jacobsen

INNHOLDSFORTEGNELSE

SAMMENDRAG.....	ii
FORORD.....	iii
FIGURLISTE.....	vi
1 INTRODUKSJON	1
PROBLEMSTILLING	3
2 TEORETISK BAKGRUNN: KULTURARV SOM DISKURS	5
KULTURMINNER VS. KULTURARV	5
KULTURARVSDISKURS	6
AUTORISERT KULTURARVSDISKURS	8
KRITISKE KULTURARVSTUDIER	10
3 METODE.....	13
CASE-STUDIER.....	13
FELTARBEID OG INTERVJU	13
METODOLOGI: KOMMUNIKASJON OG FORMIDLINGSSTRATEGIER	15
Ravellis kommunikasjonsrammeverk	15
Kidds formidlingsstrategier.....	17
4 HVORFOR OG HVORDAN SKILTE KULTURMINNER.....	19
HVORFOR SKILTE KULTURMINNER - POLITISK BAKGRUNN	19
Hovedaktørene i norsk kulturminneforvaltning	19
Kommunedelplan for kulturminner - planprogram	20
Skilt i regionale planer for kulturminnevernet i Viken	22
Østfold fylkeskommune	22
Akershus fylkeskommune	23
HVORDAN SKILTE KULTURMINNER – PRAKTISK GJENNOMFØRING ...	24
Utforming av kulturminneskiltene.....	25
Fremgangsmåte for skiltprosjekter	26
Avtaleverk	27
5 FORTIDEN SKILTET: REPRESENTASJON OG FORMIDLING	29
AVGRENSNING AV SKILTMATERIALET.....	29
EN GJENNOMGANG AV SKILTMATERIALET	29
FORMIDLING AV SARPSBORG OG FROGN SIN KULTURARV.....	32
Representasjon	32
... av Sarpsborg.....	33

... av Frogn.....	35
ANALYSE AV TEKST OG FORMIDLINGSSTRATEGIER	37
Kulturminneskilt i Sarpsborg: Gunnarstorp - Gravminner fra bronsealder til eldre jernalder.....	37
Velkommen til Gunnarstorp.....	38
Håndverk, tradisjoner og livssyn	41
Kulturminneskilt i Frogn.....	45
En enslig gravrøys ved fjorden.....	45
DS Donau	46
Kultursti – en tidsreise i Frogns kulturlandskap	48
Sandmoen – fortid som militær ekserserplass?	49
6 OPPSUMMERING OG KONKLUSJON	51
LITTERATURLISTE.....	55

FIGURLISTE

Figur 1 Periodefordeling av skiltede kulturminner i Sarpsborg.....	31
Figur 2 Periodefordeling av skiltede kulturminner i Frogn.....	31
Figur 3 Velkommen til Gunnarstorp. Skilt på parkeringsplassen ved Gunnarstorp. Foto: Viken fylkeskommune.....	38
Figur 4 Mer enn øyet kan se. Kulturminneskilt på Gunnarstorp. Foto: Viken fylkeskommune.....	41
Figur 5 Hellige steder – gåtefulle graver og ritualer. Kulturminneskilt på Gunnarstorp. Foto: Viken fylkeskommune.....	41
Figur 6 Bronsealderrøyser – Voktere over vann og land. Kulturminneskilt på Gunnarstorp. Foto: Viken fylkeskommune.....	41
Figur 7 Smeden – omformerens mester. Kulturminneskilt på Gunnarstorp. Foto: Viken fylkeskommune.....	41
Figur 8 Z-skilt med cortenstålrammer på Gunnarstorp. Grønt skilt er et kart. Foto: Eget bilde.....	42
Figur 9 Gravrøys. Kulturminneskilt i Frogn. Foto: Viken fylkeskommune.....	45
Figur 10 DS Donau. Kulturminneskilt i Frogn. Foto: Hanne Huseby, Viken fylkeskommune.....	46
Figur 11 DS Donau. Kulturminneskilt i Frogn. Foto: Viken fylkeskommune.....	47
Figur 12 DS Donau. Kulturminneskilt i Frogn med taktile bilder. Foto: Hanne Huseby, Viken fylkeskommune.....	47
Figur 13 Kultursti – en reise i Frogn's kulturlandskap. Kulturminneskilt fra kultursti i Frogn. Foto: Viken fylkeskommune.....	48
Figur 14 Sandmoen-fortid som militær ekserserplass? Kulturminneskilt fra kultursti i Frogn. Foto: Viken fylkeskommune.....	49

1 INTRODUKSJON

En viktig del av kulturarvsforvaltningen handler om formidling. Formidling av kulturminner og -miljøer skal gjøre deres historie og betydning tilgjengelig for allmennheten. Kulturminner utgjør en vesentlig del av kildematerialet til vår forståelse av fortiden. Fra tiden før skriftspråket er kulturminner eneste kunnskapskilde (Holme, 2005a, s. 13). Gjennom kulturminnene får vi innblikk i hvordan våre forfedre levde sine liv. Vi får se glimt av gudedyrkelse og ritualer, bruksgjenstander, kunst og hverdagsliv. For å formidle denne historien til allmennheten, og for at de skal ta til seg og virkelig forstå budskapet, må formidlingsmetodene være engasjerende. Kan kulturminneskilt fungere som verktøy i denne sammenhengen?

Det finnes mange forskjellige typer skilt som markerer kulturminner og kulturarv av interesse i Norge. For eksempel har nok de aller fleste ved flere anledninger lagt merke til den enkle «kulturkringla» som markerer en severdighet. *Olavsrosa* er noe mer uvanlig, men har en lignende funksjon. Veier med spesielle kvaliteter kan bli merket med et *Nasjonal turistvei*-skilt. Oslo Byes vel *Blå skilt* har til hensikt å «synliggjøre historien der det skjedde» (Selskabet for Oslo Byes vel). Dette skiltprogrammet er nasjonalt, så skiltene kan sees over hele landet. Over store deler av Europa, inkludert Norge, kan man se *Snublesteiner* – et prosjekt av den tyske kunstneren Gunter Demning (Dysteland og Hatlehol, 2021). Dette er små minnesmerker av messing som støpes ned i fortauet utenfor boligen til ofre for nazismen under andre verdenskrig. I tillegg til disse finnes det mange andre typer skilt som formidler kulturminner spredt utover det ganske land.

Skiltene som omtales i denne oppgaven er skiltene fylkeskommunene benytter for å synliggjøre kulturminner og -miljø. De lages og settes opp i samarbeid mellom fylkeskommunen og grunneier. Historielag, museer, velforeninger, Statens naturoppsyn og andre offentlige aktører utgjør også nyttige samarbeidspartnere. Det finnes kulturminneskilt som er satt opp av andre aktører enn fylkeskommunen som dekker samme formål, men jeg kommer til å se isolert på skilt som er laget i regi av fylkeskommunen.

Kulturminneskiltene skal få frem mangfoldet av kulturminner som kan fortelle om fylkenes kulturhistorie, næringshistorie og sosialhistorie fra både forhistorisk- og nyere tid. Dette er skilt man kan møte over alt, både i by og mark. Skiltene varierer i størrelse og design, men har som fellestrekk at de skal formidle historien til utvalgte kulturminner og -miljø. Skiltene kan

plasseres i direkte tilknytning til ett enkelt kulturminne, eller så kan ett eller flere skilt plasseres på en lokalitet med mange kulturminner. En lokalitet er et avgrenset område der det finnes to eller flere kulturminner. Man kan også velge å skilte flere separate kulturminner i et område for å formidle områdets historie. Denne varianten kan man for eksempel finne i forbindelse med kulturstier. Det hender også at kulturminneskilt forteller om områder hvor kulturminnet ikke lenger er synlig. Dette gjelder for eksempel skilt i urbane områder der kulturminnet eller -miljøet har måttet vike for moderne arkitektur, men hvor man allikevel vil minnes områdets historie.

På alle skiltene står det skrevet noe om kulturminnene eller -miljøene de skilter. Formidlingsstrategiene som benyttes er svært varierte. Noen skilt anvender illustrasjoner, tidslinjer, kart, braille, fine farger, utbroderende historier og annet stas, imens andre er mer nøkterne med enkel tekst mot en ensfarget bakgrunn. Noen skilt evner å engasjere publikum og formelig ta dem med inn i historien, og andre ser seg fornøyde med å kun overlevere fakta.

Uansett hvilke formidlingsstrategier man finner på et kulturminneskilt, er skiltene et verktøy for å møte publikum der de er. På tur ute i skogen kan man plutselig finne et skilt som forteller en spennende historie om et gravfelt man så vidt kan skimte gjennom gresset. Uten skiltet ville man gått forbi og gått glipp av en potensielt interessant historie. På spasertur i byen finner man plutselig et skilt som gir innsikt i hvordan området ble brukt og så ut i middelalderen. Skiltet kan da være basert på arkeologiske funn og skriftlige kilder fra området. Det at man møter skiltene der man ferdes, og ikke nødvendigvis trenger å aktivt oppsøkes, gjør at de kan formidle kulturarv til mennesker som i utgangspunktet ikke er særlig interessert i kulturarv og historie. Dette kan i sin tur trigge nysgjerrighet og skape interesse.

Informasjonen skiltene tilbyr ser man bare når man er i umiddelbar nærhet til kulturminnet eller -miljøet. Uansett om man aktivt har oppsøkt området og skiltet, eller om man har møtt på det tilfeldig, befinner man seg i lesende stund i et område med historisk verdi. Man møter historien der den er. Der menneskene før oss levde sine liv. Se for deg at du står alene i skogen. Fuglene kvitrer, solen varmer og vinden suser i tretoppene. Foran deg, blant vaiende gress og markblomster, er en gravhaug. Alt ligger til rette for at du kan se historien utspille seg foran deg. Kanskje du til og med føler deg som del av den.

Jenny Kidd (2018) omtaler opplevelser som dette som «immersive heritage». Det er vanskelig å finne en adekvat norsk oversettelse av «immersive heritage». Direkte oversatt betyr «immersive» «oppslukende», men dette er ikke en veldig god oversettelse i denne sammenhengen. «Altomfattende» er nærmere, men heller ikke denne er helt dekkende. Innen blant annet virtuell virkelighet (VR) har man fornyet begrepet. Der benytter man seg av ordene «immersiv» og «immersivitet» på norsk (se feks. Dvergsdal og Aabakken, 2019). I denne oppgaven vil jeg følge dette eksempelet og benytte begrepet «immersiv» kulturarv. Jenny Kidd (2018) beskriver «immersive heritage» som «a bounded experience at the nexus of a story, the body, and the senses». Fritt oversatt og forenklet betyr dette at «immersiv» kulturarv er en opplevelse hvor historien, kroppen og sansene våre er forbundet. Man er omgitt av opplevelsen.

Definerende trekk for «immersive» kulturarvsopplevelser er at de er historieledet, publikums- og deltagercentrert, multimodal, multisensorisk og tilpasset sine omgivelser og sitt miljø. Hun (Kidd, 2018) uttaler også at alle kulturarvsopplevelser *kan* anses som «immersive». Alle opplevelser vekker en eller annen form for følelser i oss, og man er i og for seg alltid *omgitt* av kulturarv. Men om man skal forholde seg til «immersiv» kulturarv der man har et mer eller mindre bevisst forhold til at det er en «immersiv» opplevelse, er for eksempel videospill, teater og VR noe de fleste kjenner og har et forhold til. John Bucher (2017) skriver om historiefortelling i VR, at det handler «less about *telling* the viewer a story and more about letting the viewer *discover* the story». Publikum er ikke lenger en passiv observatør – de er deltagere. Kan dette overføres til kulturminneskilt? I så fall, hva gjør det med vår opplevelse av landskapet og kulturminnet? Påvirker det hvordan vi opplever og tolker områdenes historie?

PROBLEMSTILLING

Med dette som bakgrunn har jeg formulert problemstillingen: **Hvilke historier kommuniserer kulturminneskiltene i Sarpsborg og Frogn, og hvordan formidles de?**

For å svare på problemstillingen gjør jeg først rede for hvordan kulturarvsdiskursen de siste tretti årene har beveget seg fra å anse kulturarv som noe statisk og materielt, til en dynamisk prosess. Det er denne endringen som har gjort problemstillingen min mulig. Uten denne ville min problemstilling dreiet seg om kulturminner, ikke skiltene som formidler kulturminnene. Videre vil jeg gi oversikt over hvilke metoder jeg har brukt, og deretter metodologiske rammeverk. Louise J. Ravelli (2006) sine kommunikasjonsrammeverk og Jenny Kidd (2018) sine formidlingsstrategier er sentrale i min analyse av skiltmaterialet.

I hoveddelen av oppgaven gir jeg en detaljert oversikt over skiltmateriale som finnes i Sarpsborg kommune og Frogn kommune. I skrivende stund er begge kommunene del av Viken fylkeskommune. Frem til nylig lå kommunene i henholdsvis Østfold fylkeskommune og Akershus fylkeskommune. Siden de fleste skiltene ble produsert før fylkeskommunene ble slått sammen, vil jeg forholde meg til Østfold og Akershus som eksisterende fylkeskommuner. I løpet av teksten vil jeg fortløpende referere til kulturminne-ID på de kulturminnene som har et ID-numme. Ved å søke på ID-numrene på kulturminnsok.no eller askeladden.ra.no vil man får utfyllende informasjon om kulturminnet.

Jeg vil gjøre rede for politisk bakgrunn og praktisk gjennomføring av kulturminneskilting i Sarpsborg og Frogn. Den politiske bakgrunnen er basert på planverk fra fylkeskommunene og kommunene, og den praktiske gjennomføringen baseres hovedsakelig på intervjuer med ansatte i Viken fylkeskommune.

I kapittelet «Representasjon og formidling» har jeg tilnærmet meg skiltene som en slags museumsutstilling. Jeg gjør først en overordnet undersøkelse av om utvalget skiltede kulturminner er representativt for Sarpsborg og Frogn, for deretter å analysere et begrenset utvalg kulturminneskilt fra begge kommunene for å se hvordan de formidler kulturarven, og hvilken effekt de valgte formidlingsstrategiene i skiltene har.

2 TEORETISK BAKGRUNN: KULTURARV SOM DISKURS

I dette kapittelet vil jeg gjøre rede for hvilke debatter og akademiske tilnærminger som ligger til grunn for oppgaven. Mitt kildemateriale er skilt som formidler kulturminner. For bare tre tiår siden var det lite sannsynlig at noen ville skrevet en masteroppgave som handler om skiltene som formidler kulturminner. Da ville antakelig kulturminnene vært kildematerialet. I løpet av relativt kort tid har nemlig kulturarvskursen beveget seg fra å anse kulturarv som statisk og objekt-orientert til å handle om dynamiske prosesser. Tidligere har *ting* vært i sentrum, nå er det vanligere å anse kulturarv som vårt forhold til *tingene*. Altså hvordan vi konstruerer historien, hvordan vi konstruerer «oss» gjennom historien, og hvordan vi opplever historien som noe som potensielt har med «oss» å gjøre. Denne dynamikken vil jeg vise gjennom å gjøre rede for hvordan kulturarvskursen har endret seg de siste tretti årene.

KULTURMINNER VS. KULTURARV

Ordene kulturarv og kulturminner blir i mange tilfeller brukt om hverandre. Det er dog en forskjell mellom dem. I Stortingsmelding nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner* (s. 6 og 7) beskrives *kulturminner* som arkeologiske spor, historiske bygninger, bymiljøer og landskap. *Kulturarv* blir beskrevet som et spekter av materiell og immateriell arv fra de som kom før oss. Immateriell kulturarv er i denne sammenhengen eksempelvis muntlige tradisjoner og uttrykk, inkludert språk, sosiale skikker, ritualer og festiviteter, utøvende kunst, ferdigheter knyttet til naturen og tradisjonelle håndverksferdigheter. Videre uttales det at der annet ikke er presisert i meldingen, er bruken av kulturarvsbegrepet begrenset til å omfatte faste kulturminner i det fysiske miljøet og steder tilknyttet hendelser, tro og tradisjoner. I denne meldingen blir kulturarv brukt synonymt med kulturminner.

The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) sin definisjon av kulturarv er: «Heritage is our legacy from the past, what we live with today, and what we pass on to future generations». UNESCO uttalte i 2003 at kulturarv også omfatter immaterielle kulturelle “produkter” (Carman og Sørensen, 2009, s. 11), men også denne definisjonen bærer preg av at det er den fysiske dimensjonen som er kánon.

Anne Eriksen (2009, s. 480) mener at kulturarv ikke beskriver konkrete ting. Kulturarv sier noe om forholdet mellom ting og mennesker, arv og arvinger og mellom grupper og arvinger.

Kulturarvsbegrepet beskriver vår vurdering av- og vårt eiendomsforhold til tingene og skikkene som er videreført fra eldre generasjoner. I korte trekk er kulturminner «ting» med særlig kulturell verdi, og kulturarv er vårt forhold til tingene.

Relativt nylig har det vært en endring i hvordan man forholder seg til, og definerer kulturminner og kulturarv. Og ikke minst til forholdet dem imellom. Definisjonene er mange. Mitt mål med denne oppgaven er ikke å utpeke noe svar på hvilke definisjoner som er «riktige», nettopp fordi definisjonene stadig endrer seg, noe som er en naturlig del av kulturarvskursen. Å fastsette en definisjon som «den rette» vil føre til stagnasjon i utviklingen av feltet og potensielt være til hinder for interdisiplinære og pluralistiske perspektiver. Det er dog viktig å være klar over at enhver undersøkelse av kulturarv og kulturarvskurs bidrar i- og er del av diskursen, uansett om dette er målet eller ikke. Michel Foucault åpnet sin tiltredelsesforelesning ved Collège de France i 1970 med å poengtere nettopp dette. Foucault (1981) benytter diskursbegrepet for å betegne et historisk betinget sosialt system som produserer kunnskap og mening. Diskurs er, ifølge Foucault, de sosiale, historiske og kulturelle betingelsene som ligger til rette for at handlinger og ytringer blir oppfattet som naturlige og akseptable. I *The Order of Discourse* (1981) hvor han gjengir forelesningen, kan man lese at han startet med å kommentere sin egen kontekst i diskursen: han skulle ønske at han nøytralt kunne gjøre rede for hva diskurs er og hva den gjør, men ved å forelese om temaet er han automatisk en del av den. Hver kommentar endrer diskursen. Dette opplever vi nå i kulturarvssektoren, som i de siste årene ikke bare har blitt kritisk dokumentert, men også informert og inspirert av kritiske kulturarvstudier, noe jeg vil komme tilbake til.

KULTURARVSDISKURS

Margaret Wetherell (2001, s. 3) skriver i boken *Discourse Theory and Practice* at en diskurs i bunn og grunn er en analyse av hvordan språk «gjør ting». Laurajane Smith (2006, s. 4 og 14) argumenterer for at diskurs ikke bare handler om forholdet mellom språk og praksis. Hun definerer, på samme måte som Foucault, diskurs som sosial handling. Hun presiserer at hun forankrer sin definisjon av diskurs i det materielle. Denne oppfatningen av «diskurs» anerkjenner at måten man snakker om, diskuterer og forstår ting på, har fysiske konsekvenser. Maarten A. Hajer (1996, s. 44) beskriver en diskurs som «a specific ensemble of ideas, concepts, and categorisations that are produced, reproduced, and transformed in a particular set of practices and through which meaning is given to physical and social realities». Meget forenklet kan man si at språk og samfunn påvirker hverandre gjensidig ved å skape og

oppretholde relasjoner, kunnskap og vårt syn på verden. Det er derfor verdt å ha et bevisst forhold til hvordan vi forholder oss til begreper knyttet til kulturarvstudier. *Kulturminner* er et nøytralt begrep som omhandler et objekt. Med en gang man kaller kulturminner for kulturarv, ilegges de en ny, mer omfattende mening.

Kulturarv oppleves som noe som finnes over alt rundt oss, men allikevel er kulturarvsbegrepet relativt nytt innen de skandinaviske språkene. For bare noen tiår siden var kulturarvsbegrepet kun sporadisk brukt på norsk. I dag ser man derimot utbredt bruk av ordet. Det blir brukt i politisk og administrativ sammenheng, som navn på studietilbud og institusjoner, som fagterminologi og i dagligtalen (Eriksen, 2009, s. 475). Begrepet er kanskje nytt, men fenomenet det betegner er ikke det (Eriksen, 2009; Carman og Sørensen, 2009). Eriksen (2009, s. 475) mener at «arv» er noe som minst stammer fra forrige generasjon, så implisitt i begrepet kulturarv ligger det at det er noe gammelt som omtales. Mange gjenstander, bygninger og områder som i dag betegnes som kulturarv har vært anerkjent som ting fra fortiden med symbolsk verdi og betydning i århundrer, kanskje -tusener, før de ble omtalt som kulturarv (Solli, 1997, s. 167). Eriksen (2009, s. 475) benytter vikingskipene som eksempel på nasjonal kulturarv som har innehatt en slags kulturarvstatus siden lenge før kulturarvsbegrepet ble vanlig. Før dette begrepet ble benyttet, kan man ha ansett alt det omfatter som «kultur». Kultur brukes i en rekke sammenhenger og kan ha flere betydninger. Det kan være litteratur, musikk og kunst, eller det kan være snakk om eksempelvis «norsk kultur» som omfatter en påstand om fellestrekk nordmenn deler, inkludert vår historie som legemliggjøres gjennom objekter, områder og tradisjoner. Kulturbegrepet omfatter enormt mye og kan av den grunn oppfattes som en diffus og noe uoversiktlig enhet. Bruken av kulturarvsbegrepet kan komme av et behov for å skille mellom kultur som arv, altså en overføring av kulturelementer, og øvrig kultur som i mange tilfeller oppleves som mer samtidsorientert og nyskapende. Å definere kultur som arv fordrer at man forstår kultur som noe som lar seg arve. Eriksen introduserer begrepet *kulturarvinger* i sin artikkel *Kulturarv og kulturarvinger* fra 2009. Kulturarvinger er de som «krever» kulturarven som «sin». Det kan for eksempel være nasjoner, etniske grupper, familier eller enkeltpersoner. Å være arving av en spesiell kultur kan bidra til å bekrefte eller gjøre krav på kulturell legitimitet. Når eksempelvis en etnisk gruppe kan påberope seg en kultur som er nedarvet fra tidligere generasjoner, vil dette bidra til at gruppen oppnår anerkjennelse og respekt i samfunnet. Kulturarv er et argument for at man ikke bare er en tilfeldig sammensetning av personer med like interesser. «Vi arver, altså er vi» skriver Eriksen (2009, s. 479). Å være kulturarving er et privilegium, men det er også en forpliktelse. Man har da et særlig ansvar for

å forvalte denne kulturarven. Dessuten hender det at flere «grupper» anser kulturarven som sin, noe som potensielt kan skape konflikter.

Kulturarvstudier finnes i dag som en egen akademisk disiplin. Det utviklet seg ifølge John Carman og Marie Louise Stig Sørensen (2009, s. 11) til en egen disiplin på 80-tallet og har siden den gang hatt en meget rask utvikling. Det faktum at kulturarvstudier har hatt økende popularitet kan være årsak til at kulturarvsbegrepet har fått godt fotfeste i det norske språket. En naturlig del av nye disipliner er diskusjoner rundt definisjoner og hvordan man vil definere feltet. Særlig definisjonen av kulturarv og kulturminner er stadig oppe til debatt, og ofte ser man at saker som omhandler terminologi ofte har en dypere og mer omfattende betydning enn «kun» definisjon av ord. Carman og Sørensen (2009, s. 11) skriver om en diskusjon av definisjon av kulturarv på World Archaeology Congress at «... apparently this was a concern about terminology, but as with all such discussions underneath the debate about terminology and vocabulary one can discern a clear concern with power and subject». Denne uttalelsen støtter Smith (2006) og Foucault (eks. 1981) sin definisjon av diskurs.

AUTORISERT KULTURARVSDISKURS

Diskursen som lenge har dominert den offentlige debatten er den «autoriserte kulturarvskursen» eller «Authorised Heritage Discourse» (AHD). Dette er et begrep Smith introduserte i sin bok *Uses of Heritage* fra 2006. Denne boken har siden den gang blitt ansett som et av kulturstudiers mest innflytelsesrike verk. AHD er den «gamle», og frem til relativt nylig, rådende måten å forholde seg til kulturarv på. Smith (2006, s. 29-34) forteller at AHD defineres av et fokus på estetisk appellerende, prestisjefylte, materielle objekter, lokaliteter, steder og/eller landskap fra fortiden, som er ikke-fornybare. Det er stort fokus på det monumentale. Materialiteten er av stor betydning og objektene, stedene etc. anses som skjøre og noe som må tas vare på, beskyttes og beundres, så de kan gis videre til kommende generasjoner. I historiker John H. Plumbs bok *The Death of the Past* (1969, s. 14) kan man lese at kulturarv er «... a matter of curiosity, nostalgia, a sentimentality». God «etikk» er at «tingene» skal bevares akkurat som de ble funnet, slik at de beholder sin «autentisitet» - at deres iboende verdi, og historiene og kulturene de representerer, ikke skal endres eller utfordres (Smith, 2006). Innen AHD er kulturarv *ting*, heller enn de sosiale og kulturelle verdiene som brukes i tolkning av tingene.

Siden kulturarv er noe som trenger beskyttelse og bevaring, må eksperter i faget engasjeres. Ekspertene, eller fagfolkene, har som sin plikt å både beskytte og formidle kulturarvens verdier til allmennheten. Innen AHD er det ifølge Smith (2006, s. 29-34) bare ekspertene som har ekspertisen som kreves for å forstå og identifisere kulturarvens iboende verdi, og hvilke historier som finnes i og på historiske gjenstander og steder. På denne måten blir ekspertene vokterne av fortiden. Man går ut ifra at kulturarv er noe man «finner» og at dens iboende verdi vil «fortelle» nåtidens mennesker og de som kommer etter oss, om deres identitet og deres plass i verden. Den vil konstruere en felles identitet basert på kulturelle objekter og steder som «vokterne» finner verdige kulturarvstatus.

Ifølge Smith (2006, s. 29-39) fremmer AHD en sterk elitistisk og eurosentrisk forståelse av hva kultur er og burde være. Eksempler på organisasjoner som fortsatt anses å være del av AHD er The International Committee on Monuments and Sites (ICOMOS) og UNESCO. Dette er fordi disse organisasjonene er store aktører innen hva gjelder å definere hva kulturarv er, hva som er riktig forvaltning og bruk, og hvorfor og hvordan den er viktig (Smith, 2006, s. 87). UNESCO har fått kritikk for at deres «verdensarvliste» promoterer vestlige nasjoner og verdier, og at man får presentert en ensidig fortelling av historien. Konsekvensene av at det er faglige eksperter og organisasjoner som UNESCO og ICOMOS som forvalter kulturarven og «skriver» vår historie, er at andre uten faglig bakgrunn blir ekskludert fra kulturarvsforvaltningen og derfor ikke blir representert (Smith, 2006, s. 29).

Innen AHD er det også vanlig å anta at kulturarven representerer alt som er bra og beundringsverdig fra (for)historien. Særlig når det gjelder nasjonal historie. Ubehagelige elementer fra historien blir degradert til en egen kategori, og ikke ansett som en integrert del av vår komplekse historie. Dette gjør at den kulturarven vi blir presentert gir innsikt kun i isolerte, og nøye utvalgte hendelser og historier, ikke det fulle bildet (Smith, 2006, s. 29-34).

Smith (2006, s. 29) mener at AHD handler om konstruering av identiteter, herunder særlig nasjonale identiteter. Man tar for gitt at kulturarv skaper og former identiteten til både enkeltpersoner, samfunn og nasjoner. Dette er en oppfatning man sjeldent setter spørsmålstegn ved innen diskursen, derfor er lite formulert om *hvordan* og *hvorfor* kulturarv = identitet. Denne manglende refleksjonen legger til rette for at man blindt aksepterer etablerte kulturelle og sosiale verdier.

Målet med AHD er ifølge Smith (2006, s. 29) å «spare» kulturarven til fremtidige generasjoner. Dette er en retorikk som hindrer menneskene som lever nå i å endre verdier og meninger knyttet til kulturobjekter og -steder. Videre sier hun at “[i]n disempowering the present from actively rewriting the meaning of the past, the use of the past to challenge and rewrite cultural and social meaning in the present becomes more difficult” (Smith, 2006, s. 29).

Smith (2006, s. 29-34) peker på særlig tre ugunstige konsekvenser av AHD. For det første ekskluderer AHD alle forståelser av kulturarv som er utenfor deres oppfatning. Eksempelvis kulturarv som er ikke-vestlig eller «ubehagelig». Interessene til minoriteter blir sjeldent ivaretatt. For det andre gjør AHD at prosesser innen kulturarvsforvaltning er utilgjengelige og utydelige for allmennheten. Dens ekskluderende karakter, gjør at den sjeldent vurderes i offentlig politikk, og alle innfinder seg med at kulturarv «bare er», uten å sette spørsmålsteget ved hvordan og hvorfor. Sist, men ikke minst mener Smith (2006, 29-34) at AHD kontinuerlig validerer kunnskapen og verdiene som ligger til grunn for diskursen. Diskursen forsterkes ved å opprettholde verdiene den baseres på. Dette bidrar også til at man tar for gitt at dette er eneste riktige forvaltning av kulturarven. AHD er altså en selvforsterkende diskurs det kan være vanskelig å bryte ut av.

I korte og generaliserende trekk handler AHD om fortiden, ikke nåtiden. Den handler om bevaring fremfor bruk. Den er objekt-orientert, prestisjefylt og eurosentrisk. Kulturarv anses som en statisk enhet som best forvaltes av faglige eksperter. Man får et innrykk av at kulturarv er for de få, ikke de mange. Samtidig er kulturarv et viktig verktøy i konstruering av identitet, både på individ- og nasjonsnivå. Det må nevnes at situasjonen er mer nyansert enn det fremstår av denne gjennomgangen, men dette viser til tendenser i kulturarvsforvaltningen. Det er også verdt å bemerke at Smith i liten grad reflekterer over egne rolle innen AHD. Det er få som er mer autoritative innen kulturarvstudier enn medlemmer av fellesskap som Academy of the Social Sciences in Australia, noe hun er. Dette er ikke nødvendigvis en negativ ting, for hennes synspunkter blir da hørt og antakelig tatt til etterretning, men det er verdt å være klar over. Som en reaksjon mot AHD oppstod «kritiske kulturarvstudier».

KRITISKE KULTURARVSTUDIER

Å definere nøyaktig hva kritiske kulturarvstudier er, er vanskelig fordi feltet er nytt og dynamisk og brukes i mange forskjellige disipliner. Det føles heller ikke tilrådelig å sette strenge rammer for teorien, da det på samme måte som å bestemme en riktig definisjon for

kulturminner og kulturarv potensielt vil svekke utviklingen i feltet og mulighet for pluralistiske og interdisiplinære perspektiver. Det man trygt kan si om kritiske kulturarvstudier er at feltet utfordrer etablerte normer og måter å tenke på. Association of Critical Heritage Studies skriver i sitt “manifest” fra 2012 at “... we want you to critically engage with the proposition that heritage studies needs to be rebuilt from the ground up, which requires the ‘ruthless criticism of everything existing’” (Smith, 2012).

Kritiske kulturarvstudier er en ny måte å tilnærme seg kulturarv på. Det er en retning som på samme måte som AHD er et gjennomgripende bidrag til den pågående kulturarvdiskursen. Kritiske kulturarvstudier har bidratt til at det nå er tettere interaksjon mellom kulturarvstudier og kulturarvpolitikk. Det er et dynamisk felt hvor forskning og politiske avgjørelser ofte går tett sammen.

Smith (2006, s. 11) går hardt ut og ytrer at «[t]here is, really, no such thing as heritage”. Dette sier hun for å problematisere at kulturarv ofte er synonymt med det hun kaller «gamle», storslåtte og estetisk tiltalende bygninger, steder og gjenstander. Hun uttaler at all kulturarv er immateriell, og at det ikke finnes noen objekter eller steder som har en «iboende» verdi eller mening. For å illustrere sitt poeng omtaler hun Stonehenge som en samling stein på et jorde. Det som skiller denne samlingen med stein fra en annen samling stein, er de kulturelle prosessene og aktivitetene som i dag finner sted rundt dem og som de blir del av (Smith, 2006, s. 3). Det er disse prosessene som gjør dem til fysiske symboler på kulturelle og sosiale hendelser, og som gir dem verdi og mening.

Smith (2006, s. 3) skriver at hennes mål med boken *Uses of Heritage* er å belyse hvordan kulturarv brukes for å konstruere, rekonstruere og debattere en rekke identiteter, sosiale og kulturelle verdier og betydninger i vår samtid. Kulturarv er «a multilayered performance [...] that embodies acts of remembrance and commemoration while negotiating and constructing sense of place, belonging and understanding in the present (Smith, 2006, s. 3).

Definerende trekk man ser ut til å enes om i alle aktuelle disipliner, er at kritiske kulturarvstudier handler om nåtiden, fremfor fortiden. Den utforsker det pågående forholdet mellom mennesker, kulturarv og maktkonstruksjoner. Studiene anser kulturarv som en kulturell og sosial dynamisk prosess, heller enn en statisk enhet. Prosessen drives av kontinuerlige konflikter og forhandlinger om hva kulturarv er og burde være. Et viktig element som står i

sterk kontrast til AHD, er at innen kritiske kulturarvstudier blir kulturarv ansett som immateriell. De beveger seg bort fra oppfatningen av at kulturarv er direkte knyttet opp mot objekter og steder. Perspektivet er nedenfra-og-opp, og det er generelt et fokus på å tilby en alternativ måte å forholde seg til kulturarv på (Smith, 2006). Smith (2006, s. 3) legger vekt på at kritiske kulturarvstudier ikke handler om å svartmale eller undergrave den materielle kulturarven, eller andre diskurser, men heller åpne for at man ikke skal ta for gitt at kulturarvens verdi og mening nødvendigvis må være knyttet opp mot det materielle. Etter hvert som man har blitt mer kritisk til den etablerte diskursens oppfatninger av kulturarv, har man fått et nytt forhold til kultur som arv. Det er ikke materielle objekter, det er hvordan vi forholder oss til objektene. Denne endringen har ført til endringer i hvordan man tilrettelegger og formidler møter med kulturarv. Man går fra et narrativ som *forteller* publikum hva minnet betyr og dets verdi, til å la publikum oppleve, tolke og skape dets verdi. Om ikke kritiske kulturarvstudier hadde fått så stor oppslutning i kulturarvdiskursen, ville denne oppgaven som nevnt antakelig handlet om kulturminner fremfor skiltene som formidler kulturminnene. Fokuset har som nevnt skiftet fra objekter til dynamiske prosesser. I denne sammenhengen representerer kulturminner objekter, og kulturminneskilt prosesser.

3 METODE

Siden kulturarv ikke lenger blir ansett som statisk, må vi se på dynamiske prosesser når vi forsker på temaet. Det var i forbindelse med min praksisperiode hos Viken fylkeskommune, i avdeling for kulturarv, seksjon for kulturhistorisk formidling og verdiskaping, høsten 2021, at jeg fikk ideen om å bruke kulturminneskilt som kildemateriale. For å skrive denne oppgaven har jeg vært helt avhengig av informasjon jeg fikk i løpet av praksisperioden og som jeg etter praksisen har fått via mail og gjennom intervjuer med ansatte ved kulturarvsavdelingen i Viken fylkeskommune. De har bidratt med detaljerte oversikter over skilt som finnes i både Sarpsborg og Frogn, bilder av skilt under arbeid, pdf-er av ferdige skiltresultater og avtaleverk, med mer. De har underveis i arbeidet vært til stor hjelp og har på mail svart fortløpende på spørsmål som har dukket opp. I tillegg har de sagt seg villig til å være med på intervju om temaet.

CASE-STUDIER

Da jeg startet å undersøke skiltene som finnes i Viken fylkeskommune var planen å bruke skilt fra hele Viken fylkeskommune som case-studie. Jeg skjønnte raskt at dette ville være langt utenfor oppgavens omfang. Derfor var det viktig å tidlig i arbeidet etablere hvilke fylkeskommuner som ville egne seg som case-studer. Østfold og Akershus fremstod som gode kandidater, siden de har forskjellig tilnærming til sine skiltprosjekter. På dette tidspunktet ville jeg sammenligne skiltprosessen i fylkene som helhet. Også dette viste seg å bli et for stort arbeid, da materialomfanget er stort. Jeg ble derfor nødt til å gjøre en vurdering av hvilke kommuner som var best egnet som case-studier. Kriteriet var at kommunene skulle ha samme forutsetning for skilting av kulturminner. Valget falt da på Sarpsborg og Frogn som begge ligger på østsiden av Oslofjorden i områder med et rikt og variert utvalg kulturminner. Jeg undersøkte også hvilke skilt som fantes i hver av kommunene. Det var viktig for valget at kommunene skulle ha et sammenlignbart antall skiltede kulturminner, noe Sarpsborg og Frogn har.

FELTARBEID OG INTERVJU

Ifølge kulturhistoriker Line Esborg (2005, s. 92) består feltarbeid i all hovedsak av observasjon og intervju. Hun argumenterer for at å delta og observere er en daglig bedrift, men også en vitenskapelig metode. Kildematerialet i denne oppgaven er kulturminneskilt som er produsert og satt opp i regi av Viken fylkeskommune. Disse skiltene finner man ute i natur- og bymiljøer. Nettopp fordi kulturminneskilt er noe man skal oppleve ute blant kulturminner, har det vært nødvendig å dra å se på skiltene i miljøet der de finnes. Dette gir en helt annen forståelse av

formidlingen av kulturminnene enn den man får av å se på skiltmaterialet digitalt. Etter at jeg fikk oversikt over hvilke skilt som finnes i Sarpsborg og Frogn besøkte jeg et utvalg av dem. Jeg har gått kulturstien i Frogn og besøkt blant annet Gunnarstorp, Solberg, Hunn og et utvalg enkeltminner i Sarpsborg. Da jeg besøkte områdene, leste jeg ikke skiltene med en gang. Jeg ville først få et inntrykk av hvordan kulturminnene og lokalitetene oppleves uten skiltene. Deretter leste jeg skiltene. Jeg tror denne tilnærmingen gir best mulig forutsetning for å få et inntrykk av hvilken effekt skiltene har. Hvordan oppleves området uten kontekst, og hvordan oppleves de etter å ha fått informasjonen skiltene tilbyr?

Jeg har også intervjuet ansatte i Viken fylkeskommune som har ansvaret for tilrettelegging og skilting av kulturminner i de tidligere fylkeskommunene Østfold og Akershus. Deltagerne er alle personer jeg har møtt før i forbindelse med min praksisperiode i Viken fylkeskommune. Invitasjon til intervju ble sendt til dem på mail. Jeg valgte semistrukturerte, kvalitative intervjuer som tilbyr utfyllende informasjon om det kildematerialet de tidligere har gjort tilgjengelig for meg, og en mer inngående forståelse av prosessene som leder opp mot ferdige skiltede kulturminner. I forkant av intervjuene sendte jeg meldeskjema til Norsk senter for forskningsdata (NSD) for vurdering av behandling av personopplysninger. Deres vurdering er at den planlagte behandlingen er lovlig (NSD-referansenummer: 479404). Før intervjuene fant sted, fikk deltagerne presentert et informasjonsskriv som forteller om det overordnede formålet med prosjektet, konfidensialitet og frivillig deltagelse, og at de har rett til å trekke seg fra studien når som helst. Samtlige deltagere skrev under på at de er enige i behandling av informasjon og personopplysninger. De som deltok på intervjuene er Hanne Huseby, produktdesigner i kulturarvsavdelingen i det som tidligere var Akershus fylkeskommune, og Linda Nordeide og Ida Charlotte Wendel som begge er arkeologer i kulturarvsavdelingen i tidligere Østfold fylkeskommune. Huseby har fra 2010 hatt hovedansvaret for tilrettelegging av kulturminner, inkludert skilting, i Akershusregionen (Huseby, personlig kommunikasjon, 12. mai 2022). Nordeide hadde fra 2007 det samme ansvaret i Østfoldregionen, frem til Wendel tok over denne rollen i 2013 (Nordeide og Wendel, personlig kommunikasjon 10. mai 2022).

Intervjuet med Huseby ble gjennomført på hennes kontor, og Nordeide og Wendel ble intervjuet samtidig over Zoom. Til begge intervjuene forberedte jeg omtrent åtte spørsmål. Spørsmålene ble ikke sendt til deltagerne på forhånd, så de fikk ikke tid til å forberede svar. Noen spørsmål var like til begge intervjuene, og andre var tilpasset informasjon jeg har fått av deltagerne tidligere, eller som har fremkommet i løpet av arbeidet med materialet. Valg av semistrukturert

intervju kommer av at jeg ønsket at samtalen skulle være avslappet, men samtidig holdes relevant ved hjelp av aktuelle spørsmål. Jeg ville også at det skulle være rom for interessante digresjoner og oppfølgingsspørsmål.

Jeg tok notater underveis i intervjuet som ble renskrevet like etter intervjuet var ferdig. Notatene sendte jeg deretter til deltagerne, så de hadde mulighet til å undersøke om jeg hadde forstått dem rett og at alt i mine notater var uttalelser de kunne stå inne for.

METODOLOGI: KOMMUNIKASJON OG FORMIDLINGSSTRATEGIER

I analysen av skiltmaterialet vil jeg benytte rammeverkene tilbudt av to forskere - Louise Ravellis (2006) rammeverk for kommunikasjon og Jenny Kidds (2018) rammeverk for formidlingsstrategier. Ravellis rammeverk er hovedsakelig myntet på museumsutstillinger. Med bakgrunn i kritiske kulturarvstudier og museologi, har jeg valgt å tilnærmer meg kulturminneskiltingen som en slags museal utstilling som jobber med målrettede formidlingsstrategier. Kulturminner «stilles ut» når de tilrettelegges med skilt. Kulturminnene er da ikke lenger «bare» objekter i terrenget, de er tilrettelagt for at vi skal se på dem, tolke dem og interagere med dem, på samme måte som man kan oppleve i et museum. Tekstene på skiltene kan i mange tilfeller også sammenlignes med tekster man finner tilknyttet objekter i et museum.

Ravellis kommunikasjonsrammeverk

I sin bok *Museum Texts: Communication Frameworks* (2006) argumenterer Ravelli for at *kommunikasjon* er en essensiell del av museumsinstitusjoner. Kommunikasjon er viktig fordi det i all hovedsak handler om å skape «mening». Det finnes mange måter å forstå og forklare kommunikasjon på. Ravelli (2006) forklarer at kommunikasjon er «... constructing, sharing and interpreting a range of content, attitudes and values» og «... an active, social process; that meaning is understood in relation to issues of choice; that it is complex in nature, and always imbedded in context». Ravelli (2006) kan fortelle at kuratorer tidligere ofte har hatt sine kollegaer og meningsfeller som målgruppe når de har laget utstillinger. Dette inngår i AHD. Ved de utstilte objektene har man for eksempel minimalistiske «merkelapper» med informasjon om vitenskapelig klassifikasjon, datoer og objektets opprinnelse. Man brukte i liten grad mer utdypende tekst eller engasjerende formidlingsstrategier. I den grad det ble gjort var den fortsatt rettet mot andre akademikere. Ravelli (2006) poengterer at man for å tilby en tematisk, åpen og utdanningsorientert utstilling, som skal appellere til et bredt spekter av besøkende, må man

bruke utdypende tekster som kontekstualiserer objektene, og som tydeliggjør tolkningsgrunnlaget. Dette er noe man ser mer og mer av, noe som er i tråd med kulturarvskursen som har beveget seg fra AHD til en mer dynamisk og prosessorientert tilnærming. I konklusjonen til den overnevnte boken ytrer Ravelli (2006) at «Communication has been explained as a socially contextualised, semiotic resource, that is, one which actively constructs meanings, rather than passively transmitting them». Kommunikasjon er av Ravelli (2006) altså ansett som en sosial prosess som alltid er del av en sosial kontekst. Mennesker har et behov for å interagere med hverandre og omverdenen. Dette gjelder også for institusjoner (som for eksempel fylkeskommunen). De vil skape relasjoner til sitt publikum og interagere med omverdenen gjennom å representere den. Denne kommunikasjonen blir del av en diskurs og gir feedback til de sosiale prosessene. Dette kan konstruere faktiske relasjoner mellom mennesker og forme måten man forholder seg til verden på. Det er kommunikasjonsprosessen selv som skaper «mening». Denne prosessen underbygger Foucault (1981) og Smith (2006) sin forståelse av diskursbegrepet.

Med dette utgangspunktet kan man si at kommunikasjon også er en semiotisk prosess, altså en prosess som skaper mening basert på tegnsystemer. Et sosial-semiotisk syn på kommunikasjon anser kommunikasjon som en kontekstualisert, meningsskapende ressurs (Ravelli, 2006). Ifølge Ravelli (2006) er «mening» (i veldig korte trekk) i denne sammenhengen, noe man skaper i det man tar kommunikative valg. En viktig del av kulturinstitusjoners oppgaver er å tolke forskjellig materiale. De har i oppgave å formidle hva gjenstander «sier» og betyr. Objekter er alltid kontekstualisert av ord, og har som Smith (2006, s. 3) sier ingen egen iboende verdi eller mening. Det Ravelli (2006) tilbyr i sin bok er rammeverk for å forstå hvordan museum kommuniserer gjennom tekst, og hvordan teksten skaper mening. Hennes definisjon av tekst omfatter alle praksiser innenfor en institusjon som «skaper mening», med «... a primary focus on language, especially written texts, and a secondary focus on the way in which these frameworks can be extended to some of the broader senses of communication» (2006, s. 1). Ravelli (2006) undersøker både «tekst i museet» og «museet som tekst». «Tekst i museet» er i denne sammenhengen eksempelvis informasjonsskilt og kataloger. «Museet som tekst» anser museumsutstillinger som en multimodal tekst hvor «mening» er generert gjennom varierte semiotiske ressurser, som blant annet språk, design, lys og farger. «Museum som tekst» handler i korte trekk om hvordan disse elementene kan legge til rette for forskjellige møter med gjenstandene som stilles ut, hvordan noen meninger og fortellinger prioriteres over andre, og kan konstruere oppfatninger av hva temaet i utstillingen er.

Ravelli (2006) presenterer tre meningsskapende rammeverk. Disse kaller hun organisatorisk (organizational), interaksjonelt (interactional) og representerende (representational). Disse rammeverkene bygger på Michael Halliday (se eks. 1978 og 1994) sin systemisk-funksjonell lingvistikk (SFL). Rammeverkene opererer på makro-, mellom- og mikronivå, og har forskjellige funksjoner om man benytter dem i forhold til «tekst i museet» eller «museum som tekst». De tre rammeverkene står aldri alene. Representerende og interaksjonelle meninger kan bare være effektive om de er formet og organisert på en hensiktsmessig måte. Ravelli (2006, s. 17) skriver at det organisatoriske rammeverket er «... bringing together both representational and interactional meanings into a coherent whole». Metodologien er svært kompleks, og jeg vil på grunn av oppgavens omfang ikke ha mulighet til å gjøre rede for, eller benytte alle aspekter ved rammeverket i min analyse. På grunn av at det organisatoriske rammeverket er det som binder alle rammeverkene sammen, og som tilbyr en overordnet forståelse av materialet som undersøkes, er det dette rammeverket, på makronivå, jeg vil benytte når jeg undersøker teksten på kulturminneskiltene (tilsvarende «tekst i museet»). Organisatorisk rammeverk på makronivå er knyttet til tekstens overordnede utforming og formål, og handler rent praktisk om sjanger (genre). Forskjellige sjangre brukes til å bestemme teksttypene i en utstilling, noe som igjen kan bestemme det overordnede formålet med teksten, eksempelvis å instruere leseren, formidle kunnskap, fortelle en historie eller påvirke leseren på bestemte måter (Ravelli, 2006). Flere sjangre kan opptre i en og samme tekst. Fire forskjellige sjangre er representert i kulturminneskiltene i Sarpsborg og Frogn, nemlig rapport (report), forklaring (explanation), direktiv (directive) og diskusjon (discussion). Hva som inngår i hver enkelt sjanger, kommer jeg tilbake til i analysen.

Kidds formidlingsstrategier

I en artikkel fra 2018 om «immersive» kulturarvopplevelser (noe som blir dekket senere i oppgaven), skriver Kidd at en økende interesse for «immersiv» kulturarv henger sammen med andre utviklinger i den kulturelle sektoren. For det første ser vi en «narrativ vending», som har ført til økende bruk av digitale- og andre medier i museumssammenheng, og som ønsker å synliggjøre kulturarv fra andre sider enn den typisk vestlige. Nummer to er en «affektiv vending». Denne vendingen har gitt et større fokus på hvordan museum og andre kulturarvsformidlere får oss til å føle oss, og om disse følelsene er overførbare til livene våre generelt (Kidd, 2018 og Gröppel-Wegener og Kidd, 2019). For det tredje mener Kidd (2018) at man nå ser en «ludic vending». «Ludic» betyr direkte oversatt «leken», og går ut på at det nå

er økt interesse for interaktive elementer i formidlingen. Disse vendingene er et tydelig eksempel på at kritiske kulturarvstudier har påvirket hvordan man forholder seg til kulturarv. Alle formidlingsstrategiene Kidd (2018) presenterer er prosessorienterte. Jeg vil ved hjelp av begrepene «narrativ», «affektiv» og «ludic» tilby et systematisk blikk på formidlingsstrategiene brukt i et utvalg skilt. Begrepene forklarer jeg nærmere i analysen.

4 HVORFOR OG HVORDAN SKILTE KULTURMINNER

HVORFOR SKILTE KULTURMINNER - POLITISK BAKGRUNN

Kulturarven forteller om utviklingen i samfunnet fram til i dag, og den er med på å prege beslutninger for fremtiden. Både historiske bygninger, bymiljøer, arkeologiske spor og landskap er kulturminner. Alle kulturminner og kulturmiljøer inngår som elementer i samfunnets kollektive hukommelse. Kulturarven kan bidra med kunnskap, fortellinger og opplevelser som kan ha betydning for grupper og det enkelte menneskets tilhørighet, selvforståelse, selvutvikling og trivsel (St.meld. nr. 16 (2004-2005)).

Klima- og miljødepartementet uttaler at «kulturminnene og kulturmiljøene vi tar vare på og sikrer for ettertida, er viktige kilder til kunnskap og opplevelser, for utvikling av lokalsamfunn og for verdiskaping for næringslivet» (Regjeringen). Riksantikvaren gav i 2017 Menon Economics (Gierløff et al., 2017) et oppdrag om å analysere kulturminner og -miljø sin samfunnsøkonomiske verdi. I sin rapport uttaler de at vern og bruk av kulturminner og kulturmiljø bidrar til samfunnsnytte. I analysen ligger hovedfokuset på betalingsvillighet. Betalingsvillighet er den maksimale verdien man er villig til å betale for et produkt eller en tjeneste. Dette er overførbart til hvor stor interessen og etterspørselen er for et produkt, i dette tilfellet kulturminner -og miljøer. I korte trekk konkluderer Menon Economics analyse (Gierløff et al., 2017, s. 69-71) med at det finnes stor betalingsvillighet for å for eksempel bo i nabolag med høy tetthet av kulturminner og i verneverdige bygninger. Det samme gjelder det å bo og være i eller i nærheten av kulturmiljøer. Dette fører til økt velferd i lokalsamfunnet på grunn av økt sysselsetting og verdiskaping. Betalingsvilligheten kommer blant annet av at kulturminner og -miljøer evner å skape tilhørighet og livsglede.

Hovedaktørene i norsk kulturminneforvaltning

I Norge er det Klima- og miljødepartementet som er overordnet myndighet hva gjelder det totale kulturminneforvaltningsområdet. Riksantikvaren er det sentrale utøvende organet, og det er de som har ansvar for iverksettelse av politikken bestemt av Stortinget og regjeringen (Gaukstad og Holme, 2005, s. 137 og 139). Fylkeskommunen utgjør et regionalt forvaltningsledd, sammen med Sametinget som forvalter Samiske kulturminner, de arkeologiske landsdelsmuseene med ansvar for automatisk fredete kulturminner og de marin-arkeologiske museene/sjøfartsmuseene som har ansvar for skipsfunn (Gaukstad og Holme, 2005, s. 136). Automatisk fredete kulturminner er kulturminner fra før reformasjonen i 1537. Kommunene er ikke formell myndighet i kulturminnevernet, allikevel sier plan- og bygningsloven at hver enkelt kommune har ansvar for å ta vare på sine kulturmiljøer og

kulturminner (Gaukstad og Holme, 2005, s. 137 og Sarpsborg kommune, 2019). I St meld nr 39 (1986-87) understrekes kommunens betydning innen kulturminneforvaltningen. En forankring i kommunene er ansett som nødvendig for at denne skal være bred og fremtidsrettet. Dette fordi det er på kommuneplan man har ansvar og oversikt over fysiske miljøutfordringer, disponering av arealer og innbyggernes helse og velferd. På grunn av kommunens rolle i kulturminnevernet har Riksantikvaren i forbindelse med prosjektet *Kulturminner i kommunen* anbefalt alle kommuner å utarbeide en kommunedelplan for kulturminner (Riksantikvaren, 2022).

Kommunedelplan for kulturminner - planprogram

Det er fylkeskommunen som har ansvar for tilgjengeliggjøring og tilrettelegging (deriblant skilting) av automatisk fredete kulturminner gjennom delegert myndighet etter Kulturminnelovens § 11, 1, a. Dette gjøres i tett samarbeid med kommunene og deres målsetninger for kulturminneforvaltningen. Derfor er det nødvendig med en forståelse av Sarpsborg og Frogn sine planer hva gjelder kulturarv og kulturminner.

Verken Sarpsborg eller Frogn har en ferdig utarbeidet kommunedelplan for kulturminner (Riksantikvaren 2022), men begge har startet arbeidet med en. På grunn av at det ikke finnes ferdige kulturminneplaner vil jeg i Sarpsborg forholde meg til et planprogram som ble vedtatt 12. september 2019 kalt *Kommunedelplan for kulturminner 2020-2032*. Et planprogram blir utarbeidet som ledd i arbeidet med en kommunedelplan. Det skal fungere som et grunnlag og hjelpemiddel for det videre planarbeidet (Plan- og bygningsloven, 1985, § 4-1). Frogn kommune utarbeidet i 2016 et forslag til programplan for kommunedelplan for kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap. På grunn av lav bemanning er videre arbeid med kulturminneplanen satt på vent (Frogn kommune). Det faktum at det ikke foreligger fullstendige kulturminneplaner i Sarpsborg og Frogn begrenser informasjonen man kan finne om kommunens planer for kulturminner betraktelig. Allikevel gir planprogrammet i Sarpsborg, og Frogn sitt forslag til planprogram et inntrykk av hva kommunene vil oppnå.

Nasjonale mål for kulturminneforvaltningen er nedfelt i en rekke lover, stortingsmeldinger og lignende. Plan- og bygningsloven (1985) og kulturminneloven (1978) utgjør lovgrunnlaget for kulturminneforvaltningen. Kulturminnelovens (1978) § 1 første og andre ledd sier at:

Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.

Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressursene som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet.

Dette utgjør også grunnlaget for alle kommunale kulturminneplaner.

Sarpsborg sitt planprogram uttaler at bakgrunnen for en kulturminneplan i kommunen er at kulturminner og -miljøer er en ikke-fornybar ressurs som er viktig å bevare for fremtidige generasjoner, for at også de skal få glede av- og kunnskap om dem. Kulturminner og -miljøer utgjør viktige spor fra fortiden, men er også en del av nåtiden og fremtiden. De representerer bruksverdier, opplevelsesverdier og kunnskapsverdier. Kulturminner og -miljøer er en del av vår identitet, de kan skape tilhørighet og gir karakter til miljøet rundt oss. De kan fortelle oss hvordan menneskene før oss levde og hvordan de organiserte sine samfunn. Kulturminnene og -miljøene gir oss grunnlag for å forstå våre egne bedrifter og kan hjelpe oss å planlegge fremtiden. Sarpsborg vektlegger også at kulturminnene- og miljøene spiller en viktig rolle som pådriver for lokal besøksnæring og som næringsutvikler (Sarpsborg kommune, 2019, s. 3).

Utviklingen av kulturarvdiskursen er tydelig i Sarpsborg sin *Kommunedelplan for kulturminner 2020-2032*. Bakgrunnen for formidling og skilting av kulturminner bærer preg av å være del av «den autoriserte kulturarvdiskursen». Laurajane Smith (2006, s. 29-34) sier at den autoriserte kulturarvdiskursen defineres av et fokus på estetisk appellerende, prestisjefylte, materielle objekter, lokaliteter, steder og/eller landskap fra fortiden, som er ikke-fornybare. Disse skal bevares helt like som de ble «funnet», så man kan gi dem viere til de som kommer etter oss. Kommunedelplanen til Sarpsborg uttaler at bakgrunnen for en kulturminneplan i kommunen er at kulturminner og -miljøer er en ikke-fornybar ressurs som er viktig å bevare for fremtidige generasjoner. Videre kan man se at bakgrunnen også er del av den «moderne» kulturarvdiskursen, som i større grad handler om opplevelser med kulturarv og vårt forhold til den. I kommunedelplanen står det at kulturminner og -miljøer utgjør viktige spor fra fortiden, men er også en del av nåtiden og fremtiden ved at de representerer bruksverdier, opplevelsesverdier og kunnskapsverdier.

I planprogrammets del om muligheter og utfordringer nevner Sarpsborg spesielt at kommunens mange industrimiljø og industriminne er av stor betydning for dens identitet og historie. De

spør seg hvordan disse best kan tas vare på og formidles i årene som kommer. De nevner også at det er økende interesse for kulturminner i befolkningen, noe som stiller krav til skjøtsel, vern og formidling. I dette arbeidet er frivilligheten en viktig ressurs. Kommunen ønsker at kulturminnevernet skal foregå i samarbeid med nettopp frivillige, foreninger, lag, næringsliv, museer og øvrige innbyggere.

Fordi arbeidet med et planprogram er satt på vent i Frogn, er det ikke mye informasjon å finne om Frogn sine planer for kulturarvforvaltning i kommunen. Det er nærliggende å tenke at Frogn sine planer harmonerer godt med planene funnet i Sarpsborg sitt planprogram, selv om den ikke er spisset mot kommunens spesifikke utfordringer.

Skilt i regionale planer for kulturminnevernet i Viken

Det arbeides i skrivende stund med å utarbeide regionale planer for Viken fylkeskommune. Frem til nye planer er vedtatt for Viken gjelder planene som allerede er vedtatt for de tidligere fylkene (Viken fylkeskommune). I desember 2021 ble det dog vedtatt et nytt handlingsprogram for kulturminner som er felles for hele Viken i 2022 og 2023 (Viken fylkeskommune, 2021). Dette er basert på tidligere regionale handlingsprogram og vil gjelde til nye handlingsprogram for regionene foreligger.

Både Østfold og Akershus har utarbeidet regionale planer for kulturminner og kulturmiljøer. Østfold sin kulturminneplan gjelder fra 2010 til 2022, imens Akershus sin kulturminneplan ble vedtatt i 2019 og har tilsynelatende ingen spesifisert virkeperiode.

Østfold fylkeskommune

Verken Østfold eller Akershus bevilger skilting av kulturminner et eget avsnitt i sine kulturminneplaner. I løpet av Østfolds kulturminneplan (2010a og b) sine 83 sider (del 1 og 2, inkludert vedlegg) er «skilt» i forbindelse med skilting av kulturminner nevnt 22 ganger. I et kapittel som omhandler fylkeskommunens kjerneoppgaver innen kulturminnevern står det om skilting:

Skilting av kulturminner der de er, er et tradisjonelt men fremdeles effektivt formidlings- og informasjonstiltak. Nyskilting av i første omgang forninner i felt med helt ny og gjenkjennbar design, startet i 2009 [...] Skilttekster ved kulturminnene må nødvendigvis bli svært korte, og utdypende

informasjon kan gis i brosjyrer, guidehefter, på internett og via mobiltelefon tjenester (Østfold fylkeskommune, 2010a, s. 40).

I delmål for regional utvikling står det at man for å utvikle attraktive bo- og leveområder, og for å utvikle Østfold som reisemål for kulturarvturisme vil utvikle en skiltmal for å skilte fredete og verneverdige bygninger og anlegg. Handlingsprogrammet som er utarbeidet for Viken 2022-2023 viderefører arbeidet med skilting av kulturminner i forbindelse med tilrettelegging for opplevelse av kulturarven.

I del to av Østfolds kulturminneplan finnes det et delkapittel om tilrettelegging i felt (Østfold fylkeskommune, 2010b, s. 29 og 30). Her legges det vekt på at kulturminneområder må være lett tilgjengelige for publikum, og at informasjonen man møter må være lettfattelig. Her spesifiseres det at man vil ha informasjonsskilt på både nærliggende parkeringsplass og ute i kulturminneområdet. Det står at Østfold fylkeskommune på 1990-tallet tok initiativ til, og gjennomførte, skilting av en rekke kulturminner i fylkeskommunen etter en enhetlig mal. Etterhvert ble tekstene og skiltmalene utdaterte. I 2007 begynte arbeid med å oppdatere både tekster og mal. Skiltene fikk et oppdatert design som var lett gjenkjennelig for publikum. Formgivingen til malen er inspirert av det arkitektoniske uttrykket til Solbergtårnet i Sarpsborg. I tilknytning til Solbergtårnet ligger blant annet Solbergfeltet (kulturminne-ID 40892). Det er spesifisert at skilt skal være diskret og at de skal harmonere med miljøet. Tiltakene gjort i forbindelse med kulturminnet skal være gjennomtenkt i forhold til behovet for vern. Særlig er dette aktuelt ved tilrettelegging av helleristninger, da disse er spesielt utsatt for skade. Tilrettelegging av et kulturminneområde skal ikke føre til inngrep i bakken, fordi dette kan skade kulturminner som ligger skjult (Østfold fylkeskommune, 2010b, s. 29).

Akershus fylkeskommune

«Skilt» i forbindelse med kulturminner blir i løpet av Akershus' kulturminneplan (Akershus fylkeskommune, 2019) sine 60 sider (inkludert vedlegg og aktuelle rapporter) nevnt 12 ganger. Skilting av kulturminner nevnes blant en rekke tiltak som skal hjelpe fylkeskommunen i å eksempelvis rette søkelyset mot kystkultur og mot landbrukets og skogbrukets kulturminner og kulturlandskap (Akershus fylkeskommune, 2019, s. 16-19). I forbindelse med strategier for kulturminnearbeidet og utfordringer man kan møte på, blir det skrevet at skader på- og skjemming av kulturminnene er et problem. En forutsetning for verdiskaping og næringsutvikling er at kulturminnet brukes på en hensiktsmessig måte, og at bruk ikke skal

forringe kulturminnets verdi. Akershus sin kulturminneplan kan fortelle at relativt nye kontrollregistreringer av arkeologiske kulturminner, viser at en stor andel dessverre har blitt skadet eller skjemmet, ofte på grunn av manglende kunnskap om- og forståelse for hva kulturminnene representerer. Skilting nevnes blant effektive tiltak som hindrer videre forringelse. Dette fordi et velskjøttet kulturminne sjeldent blir skjemmet, og fordi skiltene gir informasjon om kulturminnets verdi og funksjon (Akershus fylkeskommune, 2019, s. 29). Huseby (personlig kommunikasjon, 12. mai 2022) kan bekrefte dette. Hun sier at det svært sjeldent har blitt begått hærverk på skiltede kulturminner i Akershus.

I forbindelse med at Akershus fylkeskommune ønsker å legge mer vekt på bærekraftig utvikling og verdiskaping knyttet til kulturminner, kulturmiljøer og -landskap, har de utarbeidet fem strategier. En av disse fokuserer på kulturminner og opplevelser i friluftslivet. Her nevnes skilting som tiltak.

Akershus' kulturminneplan vier et eget kapittel til formidling, synliggjøring og tilgjengelighet (Akershus fylkeskommune, 2019, s. 40-45). Her legger de blant annet vekt på at strategier og tiltak i kulturminneplanen reflekterer at formidling de siste årene har blitt en mer integrert del av kulturminnevernet i fylkeskommunen. Dette er en praktisk konsekvens av vendingen i kulturarvdiskursen. Skilting nevnes som et viktig verktøy i dette arbeidet. Også i forbindelse med universell utforming blir skilting av kulturminnene trukket frem. Kulturminner og -miljøer skal være tilgjengelig for alle, så langt det lar seg gjøre. Gode løsninger for å nå dette målet kan for eksempel være å lage taktile skilt med braille og uthevede bilder. Skilt som dette finnes nå på et utvalg steder i Akershus. Det er også viktig at skiltene er plassert slik at de er lett tilgjengelige for publikum med bevegelseshemninger, barnevogner og lignende.

Utover dette er skilt i forbindelse med kulturminner ofte nevnt som tiltak i deler av planene der det er skrevet generelt om skjøtsel, tilrettelegging og økonomi. Dette gjelder for både Østfold- og Akershus fylkeskommune sine kulturminneplaner.

HVORDAN SKILTE KULTURMINNER – PRAKTISK GJENNOMFØRING

I 2007 ble det opprettet en fast stilling i Østfold fylkeskommune som hadde ansvar for tilrettelegging av kulturminner, da særlig arkeologiske kulturminner. Denne stillingen hadde Linda Nordeide frem til Ida Charlotte Wendel overtok i 2013. Østfold var i 2007 trolig det eneste fylket som viet en hel stilling til tilrettelegging av kulturminner (Nordeide, personlig

kommunikasjon, 10. mai 2022). I Akershus fylkeskommune er det Hanne Huseby som er produktdesigner og hovedansvarlig for skiltingen av kulturminner, i samarbeid med arkeologer og andre fagpersoner som uttaler seg om faglig innhold (Huseby, personlig kommunikasjon, 12. mai 2022). Intervjuene med disse tre personene ble viktige kilder for å kartlegge den praktiske gjennomføringen av skilting av kulturminner.

Utforming av kulturminneskiltene

Østfold har lang tradisjon for tilrettelegging av kulturminner. Allerede på 50-tallet startet arbeidet, og på 90-tallet ble det utformet en mal for skilting. Svært få av disse skiltene finnes fremdeles. I 2007 startet et arbeide med å utarbeide en ny mal for skiltstativer og -tavler. Det er dette arbeidet som er nevnt i Østfold sin kulturminneplan (Østfold fylkeskommune, 2010a). Denne malen ble ferdigstilt i 2009. Malen for skiltene ble laget i samarbeid med en grafisk designer, og det var viktig at skiltene skulle være lett gjenkjennbare og ha en klar «Østfoldprofil». Tre maler ble utarbeidet. En til såkalte Z-skilt. Dette er skilt som plasseres i direkte forbindelse med kulturminnene på lokaliteten. De kalles Z-skilt fordi stativet de er montert på ofte er cortensstål formet som en stor Z. Det finnes en mal til store informasjonsskilt som plasseres eksempelvis på parkeringsplasser i forbindelse med kulturminnelokaliteter, og en mal for skilt som brukes i forbindelse med ramper og lignende over helleristninger. Skiltene ble utviklet av en arkitekt og en ingeniør, og testet ut ved et mekanisk verksted. Mal til selve skilttavlen ble laget av grafisk designer. Nordeide (personlig kommunikasjon, 10 mai 2022) forteller at det i arbeidet med skilting blant annet har vært viktig å tenke på at skiltene ikke skal skade området og at de skal ha universell utforming. For eksempel skal skiltene være lett tilgjengelige i terrenget, man skal kunne komme helt frem til skiltet og skiltet skal være lett lesbart. I den forbindelse brukes skrifttypen FS Me. Denne fonten er spesielt utviklet for å være lett leselig for personer med lærevansker, synshemninger og lignende. Skriften må også være stor nok. Skiltene er laget av plast, så de ikke skal kunne knuse og lage skarpe glasskår på området. For at man ikke skal bli blendet av gjenskinn når man leser på skiltene, er det brukt en spesiell film over plastplatene. Skiltene skal være oversiktlige uten forstyrrende elementer som for eksempel vannmerker og unødvendig informasjon og pynt. Alle skilt har både norsk og engelsk tekst. Antall ord skal holdes innenfor 160 ord, ikke inkludert bildeteksten. Illustrasjoner, bilder, tidslinjer og lignende er nøye gjennomtenkt og tilpasset hvert enkelt skilt. En viktig detalj Østfold fylkeskommune er bevisst, er at skiltene skal representere det virkelige livet. Det er ikke bare unge, hvite menn på solskinnsdager som er synlige på skiltene. Tekst,

bilder og illustrasjoner viser også kvinner, barn, unge og gamle både i pent og dårlig vær (Nordeide og Wendel, personlig kommunikasjon 10. mai 2022).

Akershus fylkeskommune har en ganske annen tilnærming til sine skiltprosjekter. Arbeidet med skilting og skjøtsel av kulturminner begynte i det små i 2008. Før det lå ansvaret hos enkelte saksbehandlere. De opererer ikke med noen mal, hvert skilt tilpasses kulturminnet, -miljøet og publikum. Det gjelder både plassering, stamme og skilttavler. I forbindelse med at Akershus fylkeskommune antakelig skal begynne med en ordning der man kan søke støtte til blant annet å tilrettelegge kulturminner vil det kanskje bli utarbeidet en skiltmal for å effektivisere skiltingsarbeidet. De har heller ingen maksgrænse for hvor mange ord skiltene skal ha, men ønsker at tekstene skal være korte og engasjerende. Ellers har de mer eller mindre samme forhold til universell utforming som Østfold.

Fremgangsmåte for skiltprosjekter

For å starte et skiltprosjekt kan Østfold fylkeskommune blant annet sende forespørsel til kommunene om det er interesse for at fylkeskommunen kommer på besøk for å se om det finnes kulturminner man har lyst til å tilrettelegge (inkludert skilt), eller så kan kommunen kontakte fylkeskommunen for hjelp med skilting. Det skjer også ofte at man tilrettelegger kulturminner som har vært tilrettelagt tidligere, men som har behov for reparering eller oppdatering. Privatpersoner kan også ytre ønske om at kulturminner skal skiltes. Ofte er dette personer som er tilknyttet blant annet historielag og turlag.

Når man velger hvilke kulturminner som er egnet for skilting, er det viktig at skiltene vil være synlige i terrenget, det skal være mulighet for universell utforming, og det er praktisk om kulturminnene er i nærheten av etablerte stier, parkeringsplasser eller andre steder der folk ferdes. Det er også helt avgjørende at grunneieren godtar prosjektet. Utsatte områder hvor det er økt fare for skade, hærverk med mer, er smart å skilte, da tilrettelegging virker forebyggende mot dette (Nordeide og Wendel, personlig kommunikasjon, 10. mai 2022), hvilket også blir nevnt i Akershus sin kulturminneplan (Akershus fylkeskommune). Det finnes steder som er for sårbare til å skiltes. Det kan eksempelvis være helleristninger som ikke vil tåle mye ferdsel i området. For å bevare kulturminnet lengst mulig, er det da mest fornuftig å la kulturminnet være i fred. Nordeide og Wendel (personlig kommunikasjon, 10. mai 2022) er tydelige på at skiltingen skal skje på kulturminnets premisser. De skal ikke skiltes for å selge noe eller være

trekkplaster for turister. Allikevel nevner de at det er stor pågang utenfra for å skilte kulturminner som kan bidra til næringsutvikling.

På samme måte som i Østfold fylkeskommune kan privatpersoner, historielag, turlag, kommuner og andre komme med forslag til hva som bør skiltes. Huseby (personlig kommunikasjon, 12. mai 2022) nevner at det er få som vet at man kan kontakte fylkeskommunen angående slike prosjekter, så en tilskuddsordning er nødvendig for å gjøre skiltprosessen mer demokratisk. Akershus fylkeskommune tar også selv initiativ til skiltprosjekter, gjerne basert på aktuelle handlingsprogram. Ved valg av hva som skal skiltes forholder Akershus seg til omtrent samme kriterier som Østfold.

Avtaleverk

Fylkeskommunene er i utgangspunktet positive til skilting av kulturminner, men det må gjøres i samarbeid med kommune og grunneier og blant annet møte krav til universell utforming (Huseby, personlig kommunikasjon, 12. mai 2022 og Nordeide og Wendel, personlig kommunikasjon, 10. mai 2022). For å ha stabile avtaler opererer begge fylkeskommunene med avtaleverk. Dette er både skjøtselsavtaler og skjøtselsplaner. Det finnes maler til skjøtselsplanene, men hver enkelt tilpasses kulturminnet. Dette gjelder begge fylkeskommunene.

For Østfold fylkeskommune er det uaktuelt å skilte kulturminner hvor det ikke er avklart hvem som skal skjøtte det. De opererer med en tiårig avtale om skjøtsel med kommunen. Avtalen løper videre om ikke annet er avtalt. Helst skal ikke privatpersoner skjøtte kulturminnene, heller ikke kommunene alene, da tiden ofte ikke strekker til. Det beste er om kommunen har avtaler med lag, bedrifter og lignende. Fylkeskommunen betaler for førstegangsskjøtsel og tilrettelegging, etter dette er det kommunen som er ansvarlig for finansiering av skjøtsel. Dersom skilt eller annen tilrettelegging skal skiftes, dekker fylkeskommunen dette (Nordeide og Wendel, personlig kommunikasjon, 10. mai 2022).

I motsetning til Østfold er Akershus åpne for å inngå skjøtselsavtaler med privatpersoner og frivilligheten, men de vurderer å gå igjennom kommunene. Fylkeskommunen har også avtaler med kommunens driftsavdeling og skoler. Om det trengs større vedlikehold, eller utskifting ved hærverk eller ødeleggelse er fylkeskommunen behjelpelige. Skjøtsel av helleristninger tar også

fylkeskommunen selv. Det har tidligere vært dugnad på vegetasjonspleie fra arkeologisk feltenhet i fylkeskommunen (Huseby, personlig kommunikasjon, 12. mai 2022).

5 FORTIDEN SKILTET: REPRESENTASJON OG FORMIDLING

AVGRENSNING AV SKILTMATERIALET

Hvor mange kulturminner som er skiltet i regi av fylkeskommunene i Norge, finnes det ingen tall på, men det er ganske sikkert at det er for mange til å ha med i en enkelt masteroppgave. Derfor har det vært nødvendig med en drastisk avgrensning av materialet. I denne oppgaven vil det derfor være kulturminnene som er skiltet av fylkeskommunen i kommunene Sarpsborg og Frogn som er presentert.

Per i dag er det Viken fylkeskommune som har ansvaret for kulturminneforvaltningen i både Sarpsborg og Frogn. Inntil regionreformen som ble vedtatt i 2017, og trådte i kraft 1. januar 2020, var det henholdsvis fylkeskommunene i Østfold og Akershus som var ansvarlig myndighet. Dette gjelder naturligvis også skilting av kulturminner i kommunene.

Østfold og Akershus har ganske forskjellig tilnærming til sine skiltprosjekter, derfor er det nyttig å begrense utvalget av kulturminneskilt til én kommune fra hvert av disse områdene. Sarpsborg og Frogn står frem som interessante kommuner fordi de ligger relativt nær hverandre på østsiden av Oslofjorden. Dette området er kjent for å ha et rikt utvalg kulturminner. Kommunene har derfor lignende forutsetninger for skilting. Dessuten har begge kommunene et godt utvalg skiltede kulturminner som gjør dem interessante for å undersøke både likheter og ulikheter i tilnærming til prosjektene.

I Sarpsborg finnes det 69 kulturminneskilt. Frogn har betydelig færre med sine 18 skilt. Dette er å forvente da landarealet i Sarpsborg måler 370 kvadratkilometer mot Frogn sine 85 kvadratkilometer (Thorsnæs, 2022; Askheim og Thorsnæs, 2022). Skilt per kvadratkilometer er omtrent likt for begge kommunene.

EN GJENNOMGANG AV SKILTMATERIALET

Skiltene i både Sarpsborg og Frogn kommune tilbyr et variert innhold, der mye av områdenes (for)historie er representert. Den eldste lokaliteten som er skiltet er fra steinalderen, og den yngste omhandler senkningen av det tyske slaveskipet DS Donau i 1945. Begge skiltene befinner seg i Frogn. Selv om Sarpsborg har klart flest skilt, er det altså Frogn sine skilt som har det bredeste tidsspennet. Tidsperiodene representert i skiltmaterialet fra både Sarpsborg og

Frogn deles inn i steinalder (ca. 9500 fvt.-1800 fvt.), bronsealder (ca. 1800 fvt.-500 fvt.), jernalder, inkludert vikingtid (ca. 500 fvt.-1050 evt.), middelalder (ca. 1050 evt.-1537 evt.) og tiden etter reformasjonen i 1537, inkludert 2. verdenskrig. De fleste skiltene holder seg hovedsakelig til materiale tilknyttet én enkelt tidsperiode, men det finnes også noen som tar for seg flere. For eksempel gravfelt som har vært i bruk i både bronsealderen og jernalderen (eks. Gunnarstorp, kulturminne-ID 69656) eller steder der det har vært aktivitet i steinalderen og som i nyere tid har blitt benyttet til noe annet (eks. Opstadfeltet, kulturminne-ID 80635).

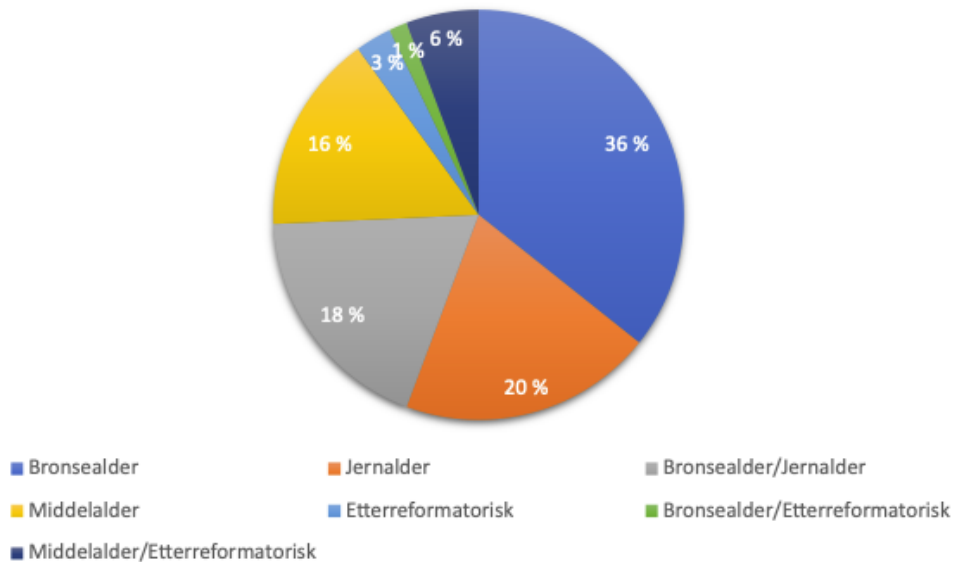
Av de skilte kulturminnene i Sarpsborg handler 24 om gravfelt, 19 om helleristninger, ni handler om Middelalderkirker og områdene rundt, fem om pilegrimslokalteter, to om bygdeboger, ett om byanlegg fra middelalderen, ett om en etterreformatorisk kirke, ett om en hulvei, ett om en steinring, ett skilt som omtaler Oldtidsruta og ett forteller om oppdagelsen av Gjellestadskipet (dette står på rasteplassen ved Solbergårnet). De resterende fire skiltene kombinerer to tema. To av dem handler om gravfelt og helleristninger, ett om gravfelt og steinbrudd og ett om gravfelt og bosetningsspor. Enkelte av disse kulturminnene er frittstående, men brorparten er fordelt på større lokaliteter hvor flere kulturminner av samme art er samlet.

Frogn har en litt annen tilnærming til plassering. I samarbeid med Frogn historielag ble det i 2015 laget en kultursti med ti skilt på ni lokaliteter. Innholdet i skilttekstene er svært variert. Ved parkeringsplassen som fungerer som naturlig startpunkt for ruten står det et stort skilt med kart og en kort introduksjon av området. I løpet av turen finner man tre skilt som omhandler gravfelt, én husmannsplass, én hulvei, én dam brukt til isproduksjon og to skilt om jeger- og sankersamfunn som står plassert ved samme steinalderlokalitet. Dessuten er en handelsplass og en militær øvingsplass skiltet. Begge disse er basert utelukkende på lokale fortellinger, noe som skiller dem fra andre kulturminneskilt. I tillegg til kulturstien finner man i Frogn syv separate kulturminner som har fått hvert sitt skilt. Dette er tre minner fra 2. verdenskrig, én helleristning, ett gravfelt, ett industrimiljø og én gravrøys. Frogn har altså valgt å trekke frem enkeltminner heller enn å fokusere på større lokaliteter slik Sarpsborg i stor grad gjør.

En gjennomgang av periodefordelingen i skiltene viser at det er bronsealderen som er sterkest representert i Sarpsborg. Her er bronsealderen omtalt i hele 54% av skiltene. 36% handler kun om bronsealderen, 18% om bronsealder og jernalder og 1% om både bronsealder og tiden etter reformasjonen. Middelalderen kommer etter med 16% skilt kun om middelalder og 6% om

middelalder i kombinasjon med nyere tid. Sarpsborg har ingen skilte kulturminner fra verken steinalderen eller 2. verdenskrig. Se figur 1 for over resterende fordeling.

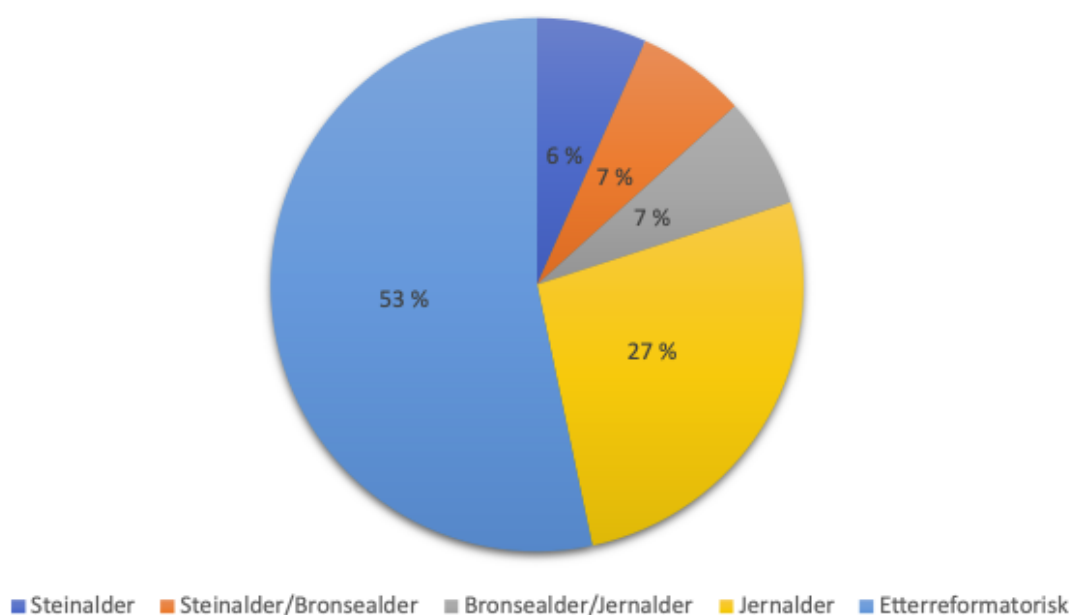
Periodefordeling, Sarpsborg

Figur 1 Periodefordeling av skilte kulturminner i Sarpsborg

I Frogn er det tiden etter reformasjonen som er sterkest representert, med hele 53% (se figur 2). Jernalderen kommer etter med 27% av skiltene og de gjenstående prosentene er fordelt tilnærmet likt mellom steinalderen, steinalder/bronsealder og bronsealder/jernalder. Dessuten er det ett skilt som potensielt strekker seg helt fra steinalderen frem til i dag og ett der periode ikke er relevant.

Periodefordeling, Frogn

Figur 2 Periodefordeling av kulturminneskilt i Frogn

Denne inndelingen er spennende. Frogn har som nevnt et videre tidsspenn enn Sarpsborg, selv om Sarpsborg har betraktelig flere kulturminneskilt. Noe kan antakelig forklares med at Frogn har tatt et formidlingsgrep som skiller seg fra Sarpsborg. Nemlig kulturstien. Formålet med kulturstien er ifølge kulturminneskiltet som ønsker publikum velkommen til kulturstien i Frogn, å «gi innblikk i tidenes bruk av et ressursrikt landskap gjennom ulike kulturminners elementer». For å kunne illustrere denne bruken gjennom tidene på en hensiktsmessig måte, er det nødvendig å trekke frem kulturminner som sammen kan formidle et stort tidsspenn. Da nytter det ikke å skilte seks gravhauger og tre helleristninger som alle er fra bronsealderen.

Kulturstien kan også forklare at man har skiltet lokaliteter basert på lokale fortellinger. Fortellingene tilbyr spennende historier som man ikke har noen fysiske kilder til. Vanligvis ønsker man å kunne underbygge budskapet i kulturminneskiltene med fysiske beviser, men for å oppnå målet med kulturstien – å faktisk vise hva området har blitt brukt til gjennom tidene – er det verdt å ta noen uvanlige formidlingsgrep. Fortellingen om et lite torg i en lysning midt i skogen og en plass hvor militæret hadde øvelser på 1700-tallet, er rett og slett en for viktig del av områdets bruk og historie til å utelukkes på bakgrunn av manglende fysiske bevis.

FORMIDLING AV SARPSBORG OG FROGN SIN KULTURARV

Kulturminneskiltene blir i hovedsak laget med fokus på leserens møte med det enkelte kulturminnet eller -lokaliteten, og de aller fleste skiltene fokuserer på ett tema og en begrenset tidsperiode. Men hva skjer om vi ser på alle skiltene i sammenheng? Ravelli (2006) påpeker at innholdet i en utstilling definerer hva utstillingen handler om. I dette tilfellet er *innholdet* temaet til hvert enkelt skilt og *utstillingen* er skiltmaterialet i henholdsvis Sarpsborg og Frogn. Så hva er det *utstillingen* kommuniserer? Hva representerer skiltene i sin helhet? Basert på gjennomgangen ovenfor, uten å gå nærmere inn på innholdet i hvert enkelt skilt, vil jeg undersøke hvilke historier utvalget av skiltede kulturminner forteller, og om de er representative for Sarpsborg og Frogn.

Representasjon

Ifølge Kidd (2016) er representasjon en av grunnpilarene innen kulturarvstudier og en av de sentrale praksisene som produserer kultur. Hun ytrer at representasjon er en sentral del av tolkning og forståelse av kommunikasjon. På samme måte som Ravelli (2006), påpeker Kidd (2016) at vår kommunikasjon aldri er nøytral, den er basert på opplevelsene og ressursene vi

omgir oss med og har tilgjengelig. Man har alltid et mål med det man kommuniserer. Representasjon kan bidra til å normalisere ideologier og forståelse av verden, uten at den nødvendigvis er korrekt. Det man kommuniserer representerer alltid noe og man må hele tiden forholde seg til blant annet maktbalanser, eierskap, autenticitet og motiv. Jen Webb (2009, s. 3) maler et fint bilde av representasjon når hun sier: «We live immersed in representations: it is how we understand our environments, and each other. It is also how we both *are*, and how we understand ourselves, representation is implicated in the process of *me* becoming *me*». Nettopp fordi at representasjon har en så stor påvirkning på oss, er det enormt viktig at vi har et bevisst forhold til hvordan man forvalter kulturarven, inkludert hvilke kulturminner man velger å skilte. Etter en gjennomgang av skiltmaterialet som finne i Sarpsborg og Frogn, er det derfor naturlig å spørre seg – er kulturminneskiltene representative for kommunene? At skiltene er representative for områdene er viktig for å oppnå målet om å få frem mangfoldet av kulturminner og fortelle om området historie gjennom tidene.

For å undersøke om de skiltede kulturminnene er representative for Sarpsborg og Frogn er det nødvendig å bli litt bedre kjent med kommunene. Det er utenfor oppgavens omfang å gi inngående kjennskap til kommunene, så informasjonen vil være begrenset til den som finnes på den digitale versjonen av Store norske leksikon (snl.no) og kommunenes hjemmesider. Disse mediene har som formål å gi en rask og dekkende gjennomgang av Sarpsborg og Frogn sin historie og identitet, og vise hva områdene har å tilby. Derfor egner de seg godt som kilder til dette formålet.

... av Sarpsborg

Sarpsborg kommune er Vikens femte største kommune med ca. 56 000 innbyggere. Den skal også være blant Norges eldste byer. Navnet Sarpsborg kom i bruk på 1200-tallet og bygger på det gamle navnet *Borg*, antakelig etter forsvarsanlegget Olav den Hellige skal ha anlagt da han grunnla byen (kulturminne-ID: 49977). *Sarpr* er navnet på en foss i området, og kan bety «den glupske» eller «den som svelger». Kombinasjonen av *Sarpr* og *Borg* skal ha blitt tatt i bruk for å skille Sarpsborg fra andre steder som etter hvert har tatt i bruk *Borg* som navn. Kommunevåpenet som består av en bjørn stående over to porttårn tilskrevet Olav den Helliges byanlegg bygger på området middelaldersegl (Thorsnæs, 2022).

På snl.no (Thorsnæs, 2022) kan man lese at kommunen har en spennende og rik kulturhistorie med blant annet middelalderbyen Borg, Olav den Hellige, arbeiderkultur, industri og

herregårder. Særlig er det fokus på tiden etter at byen ble grunnlagt av Olav den Hellige i 1016. Byen var sete for Borgarting (et av middelalderens lagting) som ble opprettet en gang før 1164 (Sunde, 2017). Om næringsliv står det at sagbruksvirksomhet og trelastutskiping var byens viktigste næringer i før-industriell tid. I 1845 var byen landets nest største utførselshavn for trelast. Etter en stagnasjonsperiode på fem år ble byen i 1980 en av landets viktigste industribyer, mye på grunn av industriselskapene Hafslund og Borregaard. Sarpsborg anses fortsatt som en industriby, selv om kun 22% av byens innbyggere er industriarbeidere (inkludert brygge- og anleggsvirksomhet og kraft- og vannforsyning). Sarpsborgs betydning som handelsby er i dag økende. Jordbruk, husdyrhold og skogbruk utgjør også en stor del av næringslivet i Sarpsborg (Thorsnæs, 2022).

Også på Sarpsborg kommune sin hjemmeside (Sarpsborg kommune, 2022) fortelles det om grunnleggingen av byen av Olav den Hellige, navnets- og kommunevåpenets opprinnelse og industri. Generelt er mye av informasjonen lik den man finner på snl.no, men går noe dypere i materien. De tilføyer blant annet at den sørvendte siden av raet i Sarpsborg, dannet av isen da den trakk seg tilbake etter istiden, har en særlig rik jord som var viktig for bosettingen av de første menneskene i området for over 7000 år siden. Bronsealderen og jernalderen trekkes frem som spennende perioder for området. Blant annet nevnes Tunesteinen (kulturminne-ID: 85685) fra bronsealderen. Også andre historier fra bronse- og jernalder blir fortalt. I tillegg står det at det har vært bylignende bosetninger i området flere hundre år før Olav den Hellige kom på banen.

Underbygges denne informasjonen av kulturminneskiltene? For å gjøre gjennomgangen så oversiktlig som mulig, vil jeg undersøke materialet kronologisk. På Sarpsborg sin hjemmeside er det skrevet om aktivitet i Sarpsborg i steinalderen, men ingen steinalderlokaliteter er skiltet. Om dette sier Nordeide og Wendel (personlig kommunikasjon 10. mai 2022) at steinalderlokaliteter ofte er vanskelige å tilrettelegge for publikum, blant annet fordi lokalitetene ikke er synlige over bakken, eller har blitt fjernet til fordel for utbygging. De uttrykte dog at det kan være aktuelt å skilte steinalderlokaliteter i fremtiden. Bronsealder og jernalder blir på Sarpsborg sin hjemmeside trukket frem som spennende perioder i området. Det er som gjennomgangen tidligere avslører helt klart flest kulturminner fra bronsealderen som er tilrettelagt med skilt. Dette er antakelig en konsekvens av prosjektet «Oldtidsruta» som byr på «en reise gjennom Østfolds bronse- og jernalder» (Visit Østfold). Den består av helleristninger, gravrøyser, steinringer og gravfelt. Flertallet av de skiltede kulturminnene i

Sarpsborg er helleristninger. Østfold er kjent for sine mange helleristninger fra bronsealder, så da er det naturlig å tilrettelegg mange av disse for publikum. Antallet skiltede kulturminner fra jernalderen kan også delvis forklares som en konsekvens av «Oldtidsruta». Middelalderen er den perioden både snl.no og kommunens hjemmeside fokuserer mest på. Selv om ikke middelalderen er den perioden det er knyttet flest kulturminneskilt til, er den allikevel godt representert. Blant annet er den mye omtalte bygdeborgen fra Olav den Hellige sin tid skiltet. Av nyere tid, legger snl.no og kommunens hjemmeside mye fokus på Sarpsborg som industriby. Denne delen av historien er ikke skiltet av fylkeskommunen. Generelt er få etterreformatriske kulturminner representert i skiltmaterialet. Hafslund gård blir nevnt både i forbindelse med herregårder i området, og som industriselskap. På tomten til Hafslund hovedgård står det flere skilt (blant andre kulturminne-ID: 75976 og 14852), men alle skiltene fokuserer på helleristninger og gravfelt i området. Hovedgården er åpen for omvisninger om sommeren, så den blir formidlet på denne måten. Fylkeskommunen har ansvar for skilting av fredete kulturminner (Gaukstad og Holme, 2005, s. 136), men kan også skilte ikke-fredete kulturminner. I Østfold fylkeskommune har man valgt å forholde seg hovedsakelig til kulturminner som er automatisk fredete. Dette kan være en naturlig konsekvens av at de som er hovedansvarlige for tilrettelegging av kulturminner i Østfold fylkeskommune, i all hovedsak arbeider med arkeologiske kulturminner (Nordeide og Wendel, personlig kommunikasjon 10. mai 2022). Generelt gir kulturminneskiltene i Sarpsborg et inntrykk av et område med mye aktivitet i eldre tid. De forteller om aktivitet langs Oslofjorden fra bronsealder frem til nyere tid (i hvert fall til middelalderen).

... av Frogn

Frogn kommune har ca. 16 084 innbyggere. Navnet kommer av det norrøne *Fraun* som opprinnelig kan ha betydd «gjødsel», eller i denne sammenhengen «grøderik jord». Kommunevåpenet har noe som ligner en borgmur over blå bakgrunn. Dette motivet skal henspille på Oslofjorden og Oscarsborg festning. Om historikk og kultur i Frogn står det på snl.no (Askheim og Thorsnæs, 2022) at gården Frogn var en kongsgård i middelalderen. Det trekkes frem at Frogn har flere godt bevarte trehus, to museum, kyststi og en skanse. Også Oscarsborg festning blir nevnt med et par ord (kulturminne-ID: 173268). Om næringsliv kan snl.no fortelle at industri og jordbruk er beskjedne næringsgrener i Frogn. Det er offentlig og sosial tjenesteyting, varehandel og hotell- og restaurantnæring som sysselsetter flest yrkesaktive frognsokning.

På Frogn kommune sin hjemmeside står det lite om kommunens historie. I delen «om Frogn kommune» fortelles det i all hovedsak om hvilke fasiliteter kommunen kan tilby, for eksempel kino, bademuligheter, golfbane og «spennende kulturlandskap». Dette utdypes ikke. På hjemmesiden kan man finne en brosjyre som heter «Velkommen til idylliske Drøbak» (Frogn kommune, 2017). Brosjyren har viet én side til Frogn historie. Her kan man lese om at man ikke vet hvor langt tilbake Frogn historie går, men at området er fullt av steinøkser, skålgropfelt, bygdeborger og varder som vitner om at det har vært stor aktivitet der i steinalderen. Videre fortelles det i korthet om arkeologiske funnsteder hvor man har funnet et felt med skålgroper og skipsristning, flere gravhauger og muligens et lite kapell. Brosjyren nevner også gamle gårder hvor det er funnet flere rike «oldtidsfunn» og Fraunar kirkja som ble bygget på 1100-tallet. Størst fokus er det på den gamle trehusbebyggelsen i Frogn. Drøbak har nemlig ifølge brosjyren (Frogn kommune, 2017, s. 4) en av de viktigste trehusbebyggelsene i Oslofjordområdet, med bygninger og bygningsmiljøer fra 17- og 1800-tallet. Dette er fordi Frogn har unngått store bybranner og har benyttet utviklingsarealer utenfor den gamle bykjernen, fremfor å rive og bygge nytt.

Hvordan harmonerer kulturminneskiltene med historien som fortelles på snl.no og kommunens hjemmeside? For enkel oversikt vil jeg også her gå igjennom materialet kronologisk. På kommunens hjemmeside kan man lese at det er funnet et bredt utvalg levninger fra steinalderen. Dette gjenspeiles til dels i skiltmaterialet. Én steinalderlokalitet langs kulturstien i Frogn er tildelt to kulturminneskilt. Her fortelles det om det aktuelle området, men også om steinalderen generelt i Frogn og langs Oslofjorden. Det nevnes at det er funnet flere skålgroper, skipsristninger og gravhauger i området. Både gravfelt og helleristninger er å finne i skiltmaterialet, så bronsealder og jernalder er forholdsvis godt representert. Av kulturminner fra middelalderen blir bare Frogn kongsgård og Fraunar Kirkje nevnt. Frogn er altså ikke like opptatt av sin middelalderhistorie som det Sarpsborg er. Dette representeres også i skiltmaterialet, for det er ingen skiltede kulturminner fra middelalderen i Frogn. Kommunen har aller størst fokus på historie og kulturminner fra etter reformasjonen. De nevner særlig Oscarsborg, næringsliv og trehusbebyggelse. Oscarsborg er ikke skiltet av fylkeskommunen, da den nå inngår i Oscarsborg festningsmuseum/Kystartilleriet under Forsvarsmuseet. Festningen blir derfor tilrettelagt og formidlet på andre måter (Berg, 2022). Hva næringsliv gjelder, har Frogn viet ett skilt til industrimiljøet langs Årungselsva. Utover dette blir ikke næringsliv nevnt. Trehusbebyggelsen har heller ikke blitt skiltet av Akershus fylkeskommune. De har dog som nevnt skiltet et stort antall andre etterreformatoriske kulturminner. Både

kulturstien og skiltingen av krigsminner fra 2. verdenskrig i Frogn, har blitt gjort på initiativ fra frivilligheten i kommunen (Huseby, personlig kommunikasjon, 12. mai 2022). Det er kulturstien som er årsaken til at antallet kulturminner fra moderne tid er så sterkt representert i Frogn.

ANALYSE AV TEKST OG FORMIDLINGSSTRATEGIER

Nå som vi har fått en generell oversikt over hvilke overordnede historier de skilte kulturminnene forteller, vil jeg undersøke hvilke formidlingsstrategier som blir benyttet, og gjennomføre en tekstlig og visuell analyse av et utvalg skilt og lokaliteter fra begge kommunene. Til dette vil jeg bruke Ravelli (2006) sine kommunikasjonsrammeverk og Kidd (2018) sine formidlingsstrategier. Min rolle er ikke å bedømme om skiltprosjektene er gjort bra eller dårlig, men å gjøre rede for hva som har blitt gjort og hvordan.

Kulturminneskilt i Sarpsborg: Gunnarstorp - Gravminner fra bronsealder til eldre jernalder

Sarpsborg har som nevnt i stor grad fokusert på å skilte større områder med flere kulturminner av lignende art. Et eksempel på dette er Gunnarstorp. Som undertittelen avslører, er Gunnarstorp (div. kulturminne-ID, inkl. 143810-143812) et område med gravminner fra bronsealder til eldre jernalder. Området ble skiltet i 2010 av Østfold fylkeskommune. Ett nytt skilt kom til i 2021. I alt finnes det nå syv skilt på Gunnarstorp. Skiltingen ble gjort i forbindelse med prosjektet «Oldtidsruta».

Det første skiltet man møter ved Gunnarstorp ønsker den besøkende velkommen og gir en kort innføring i områdets historie. Blant annet forklarer det at man på stedet fant 150 forhistoriske graver tidlig på 1950-tallet, i forbindelse med en arkeologisk utgraving. Utgravingen ble gjennomført fordi Skjeberg kommune (nå Sarpsborg kommune) søkte om rettigheter til å ta ut grus fra området. Nettopp på grunn av grustaket har mye av gravfeltet forsvunnet, men om man beveger seg innover mot skogen, finnes det fortsatt en del som er bevart. I tillegg til velkomstskiltet er det ett skilt med kart over alle lokalitetene langs Oldtidsruta, ett kart over Gunnarstorp og fire skilt som forteller om livet på Gunnarstorp slik det kan ha vært da gravene ble tatt i bruk – om håndverk, tradisjoner og livssyn.

Velkommen til Gunnarstorp

VELKOMMEN WELCOME

Gunnarstorp

Gravminner fra bronsealder og eldre jernalder
Burial monuments from the Bronze Age and Early Iron Age

Du står nå ved foten av restene etter en gusmorene som ble liggende igjen som en stor terrasse etter siste istid.

Slike terrasser har vært ettertraktede områder for bosetning og gravsteder gjennom hele forhistorien. Morenene har også vært ettertraktet i moderne tid, da spesielt for sine gusforekomster. I 1949 kjøpte Skjeberg kommune rettighetene til å ta ut grus på Gunnarstorp. Dette utløste en stor arkeologisk undersøkelse som resulterte i funn av 150 forhistoriske graver.

Gravene som lå i grustaket er nå borte, men gravfeltet omfatter et mye større område. Fra kanten av grustaket og innover i skogen kan du fortsatt se graver i alle fasonger: Gravrøyser, steininger og steinlegginger. Følger du stien videre til toppen av åsen, kommer du til den mektige Gunnarstorp-prøysa som er tretti meter i diameter og tre meter høy. Videre innover i skogen er det flere flatte steininger, den ene med bautasteiner som rager oss alle over hodet.

Det står 5 informasjonsskilt ute i fornminneområdet, se oversiktskart. Ta turen og tenk deg 2500 år tilbake. God tur!

You are now standing at the foot of a terrace of glacial moraine left after the last ice age.

Throughout prehistoric times such terraces made for good sites for habitation and burial. They have also been sought after in modern times for their concentration of gravel deposits. In 1949 the Skjeberg council bought the rights to quarry gravel here, provoking an intensive archaeological excavation that uncovered 150 prehistoric graves.

These were lost to the quarry, but much of the extensive burial site remains. From the edge of the quarry you can explore in the woods and find graves of all shapes and sizes; cairns, stone circles, stone formations. On the hilltop you will come to the monumental Gunnarstorp cairn, 30 metres in diameter and 3 metres high. If you continue from there into the woods you come to several stone circles, one formed of huge standing stones.

Check the map and you will see where 5 other information signs are placed. Enjoy your trip back 2500 years!

STEINALDER BRONSEALDER JERNALDER MIDDELALDER NYERE TID

Kulturminner eldre enn 1537 er automatisk fredet. Det er forbudt å grave, flytte steiner, brenne bål eller annet som kan skade kulturminnene. Vis respekt og omtanke for vår felles kulturarv!
Cultural heritage sites and monuments older than 1537 are automatically protected by law. Show your respect for our common heritage!

Figur 3 Velkommen til Gunnarstorp. Skiltet på parkeringsplassen ved Gunnarstorp. Foto: Viken fylkeskommune

Skiltet (figur 3) man møter på parkeringsplassen på Gunnarstorp er montert på en stor treramme og har en lys gråblå farge. Navnet på området står med store mørkeblå bokstaver. Mest fremtredende er kartet over området. Kartet er basert på nye registreringer av området som ble gjort i forbindelse med tilrettelegging av området (Nordeide, personlig kommunikasjon, 10. mai 2022). På kartet er kulturminnene markert med symboler, og det forklares hva hvert enkelt symbol representerer. Ved siden av kartet er det et lite bilde av området slik det så ut under utgraving.

Teksten er skrevet på både norsk og engelsk og forteller som nevnt kort om historien til området.

Det første skiltet man møter på Gunnarstorp er i all hovedsak en *forklaring*, men har også elementer fra sjangerne *rapport* og *direktiv*. Forklaringer er ifølge Ravelli (2006) mye brukt innen kulturarvforvaltning og har i oppgave å forklare hva, hvordan eller hvorfor noe skjer eller er som det er. Denne sjangeren er viktig innen kulturarvsformidling for å formidle hendelser og fenomener, heller enn bare «ting» og gjenstander. Rapporter er nært beslektet, men skal beskrive *hva* et objekt er. Et *direktiv* oppfordrer til handling. I toppen av skiltet, rett under navnet på lokaliteten, står det «[g]raveminner fra bronsealder til jernalder». Dette er en rapport som tilbyr kort og konsis info, som forklarer akkurat hva det er man er i ferd med å se, og setter kulturminnene på lokaliteten inn i en kontekst. På skiltet er det fire avsnitt med tekst. De tre første er forklaringer, med innslag av direktiv i avsnitt tre som refererer til stien man kan følge gjennom lokaliteten. I siste avsnittet som er på to linjer, er det en kombinasjon av en rapport og

et direktiv. «Det står 5 informasjonsskilt ute i fornminneområdet, se oversiktskart». Første ledd i denne setningen gjør rede for fakta knyttet til området, andre del oppfordrer til å se på et oversiktskart for å få bedre oversikt. Videre står det: «Tenk deg 2500 år tilbake». Dette er en interessant setning, i form av et direktiv. Oppfordringen reflekterer det jeg mener er kulturminneskiltene sin største styrke, nemlig å tilby en kontekst som kan hjelpe publikum å oppleve historien på en annen måte enn man ville gjort enten ved å lese denne informasjonen i en bok, eller ved å se kulturminnet uten å vite noe om det. Om «immersiv» kulturarv står det i *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory* (Schaeffer og Vultur, 2005) at man for å kunne ha en «immersiv» kulturarvopplevelse må det foreligge en stimulus – «en fysisk påvirkning av sansorganene, enten denne stammer fra omverdenen ... eller fra organismen selv. [Det er] objekter, fenomener eller situasjoner som gir opphav til slike påvirkninger» (Svartdal, 2021). Oppslagsboken (Schaeffer og Vultur, 2005) nevner spesifikt at semiotiske verktøy kan indusere en «immersiv» respons. Kulturminneskilt som benytter seg av gjennomtenkte semiotiske ressurser, og har effektive formidlingsstrategier kan tilby stimulusen man trenger for å ha en «immersiv» opplevelse. Det er klart at noen kan mer om for eksempel gravminner enn andre, og for dem er kanskje skiltet overflødig. Men de aller fleste, særlig de som møter på kulturminnene tilfeldig og som kanskje i utgangspunktet ikke er veldig engasjert i kulturminner, trenger litt hjelp for å kunne se for seg bruken av området slik den var for 2500 år siden.

For å tilby denne stimulusen benytter skiltene seg av forskjellige formidlingsstrategier. Kidd (2016) introduserer som nevnt tre strategier som er relevant for en «immersiv» kulturarvsopplevelse – narrativ, affektiv og ludic. *Narrativ* betyr «fortellende» og er i denne sammenhengen brukt om tekst som forteller om episoder fra livet i tiden da kulturminnet var i aktiv bruk. *Affektiv* formidlingsstrategi er preget av følelser. Det kan være referanser til hvordan folk kan ha tenkt og følt i tiden det skrives om på skiltet, eller så kan man ønske å spille på følelsene til publikum. Alke Gröppel-Wegener og Kidd (2019) skrive i sin bok *Critical Encounters with Immersive Storytelling* at man i løpet av opplevelsen kan være innom flere følelsesmessige tilstander som leder til nyanserte opplevelser med kulturminnet eller -området og dets narrativer. Affektiv formidlingsstrategi er svært engasjerende og i følge Gröppel-Wegener og Kidd (2019) melder de aller fleste å ha positive opplevelse av kulturmøter som dette. «*Ludic*» kan på norsk oversettes til *ludisk* og betyr «lekende». Denne formidlingsstrategien kan også tolkes som «interaktiv». Det er da snakk om forslag og veiledninger til ting man kan gjøre på stedet. Dette kan sammenlignes med Ravelli (2006) sin

direktive sjanger. Videre vil jeg benytte begrepet «interaktiv» i beskrivelse av denne formidlingsstrategien.

Det ser ikke ut til at det er gjort noe forsøk på å benytte verken narrative eller affektive formidlingsstrategier i velkomstkiltet. En strategi de imidlertid har benyttet er den interaktive. Denne går hånd i hånd med Ravellis (2006) direktiver. Både forslaget om å følge stien gjennom lokaliteten og oppfordringen til å tenke seg 2500 år tilbake går innunder den interaktive formidlingsstrategien. Dette gjør skiltet mer engasjerende fordi det både oppfordrer til å bruke området aktivt, heller enn å bli stående passiv ved skiltet, og det trigger fantasien. Det at ikke narrativ og affektiv formidlingsstrategi er brukt i dette skiltet, står i sterk kontrast til setningen «[t]a turen og tenk deg 2500 år tilbake», som er et tydelig interaktivt direktiv som kan bidra til den «immersive» kulturarvsopplevelsen. Det er allikevel ikke veldig rart at man ikke har benyttet disse formidlingsstrategiene i dette skiltet, da formålet til velkomstkiltet naturlig nok er å ønske de besøkende velkommen og å informere om hva de kan forvente å se og oppleve på Gunnarstorp, og å fortelle om bakgrunnen til området.

Alle skiltene på Gunnarstorp har en tekst i bunnen hvor det står «Kulturminner eldre enn 1537 er automatisk fredet. Det er forbudt å grave, flytte steiner, brenne bål eller annet som kan skade kulturminnene. Vis respekt og omtanke for vår felles kulturarv!». Denne korte teksten er både et direktiv og en rapport. Den rapporterer om at kulturminnet er fredet og at det rundt fredete kulturminner er knyttet forbud, og oppfordrer (direktiv) til å vise respekt og omtanke. Tidslinjen som på alle skiltene er å finne direkte over overnevnte tekst faller inn under rapportsjangeren. Den hjelper vedkommende som leser skiltet med å sette perioden skiltet omhandler inn i en tidsmessig kontekst. Kartene man finner både på velkomstkiltet og som frittstående skilt er en kombinasjon av rapport og direktiv. Det viser oss hvor ting er med symboler og gjør rede for hva symbolene representerer, og det foreslår en rute man kan følge gjennom området.

Håndverk, tradisjoner og livssyn

Mer enn øyet kan se

I yngre bronsealder og førromersk jernalder var branngravskikk vanlig. De døde ble da brent på båt, og bein og trekkull fra bålet ble samlet opp og lagt i en grop i bakken.

De brente beinrestene ble ofte lagt i en krukke av keramikk før de ble plassert i gropen. Fine draktindler og smykker har også fulgt noen av de døde. Gravstedet ble markert med en enkelt stein, småsteiner lagt i mønstre som sirkler og hjulkors, eller ringer av bautasteiner. Gravens utforming ligner veldig på enkelte av helleristningenes motiv. Noen av gravsteinene har helleristninger i form av groper, sirkelte skillegroper. En teori er at både groper og helleristninger skulle minne om myter menneskene fortalte om livet og døden. Mytene er glemte, men symbolene og sporene etter ritualene er her fremdeles.

Det er funnet rundt 25 groper i den sluke skråningen vest for stien og innover i skogen rett nordover. Studer kartet og se hvor mange du klarer å finne!

More than the eye can see

Cremation burial was the custom in the Late Bronze Age and Pre-Roman Iron Age. Bones and ash were collected from the pyre and deposited in a hollow in the earth.

The burnt remains were often placed in a clay urn before burial. Costume pins and jewellery might also have accompanied the deceased. The burial place was marked with small stones laid out in a circle or wheel cross, with a standing stone, or circles of standing stones. The shape of the grave often resembles rock carving motifs. Some gravestones were marked with round, shallow grooves, called cup-marks. One theory suggests that both groves and carvings reflected myths of life and death. The myths have been forgotten, but traces of the ancient rituals are still here.

Some 25 graves have been found on the gentle slope to the west of the path and in the woods directly north. Check the map and see how many you can find!

Forklaring til kart / Illustration overview

Gravene Graves	Røyse av stein, ofte med en kant av sparte steiner pyntet med mønstre. Circle often surrounded by a wall of sparsely decorated stones.
Bautasteiner Standing stones	Steiner satt på høyder. Noen bautasteiner står alene, men domene dekker ofte større områder. Large stones set on hills individually or in a circle or other pattern.
Groper Pits	Her har det vært bålet til de døde. Probably where a standing stone once stood.
Steinsetninger Stone circles	Sirkler eller andre former av bautasteiner. Noen av dem har ofte en eller flere groper i form av groper, sirkelte skillegroper eller andre former av steinsetninger. Noen av dem har hatt bålet her. Dette er ikke sikkert, men det er et sted der bålet ble tenkt å stå.

Stenalden **ELDRE BRONSEALDER** **YNGRE BRONSEALDER** **JERNALDER** **MIDDELALDER** **NYERE TID**

Kulturminner eldre enn 1537 er automatisk fredet. Det er forbudt å grave, flytte steiner, brende bål eller annet som kan skade kulturminnene. Vis respekt og omsorg for vår felles kulturarv!

Figur 4 Mer enn øyet kan se. Kulturminneskilt på Gunnarstorp. Foto: Viken fylkeskommune

Hellige steder - gåtefulle graver og ritualer

Fra båtene ved stranda gikk veien over gravfeltet opp bakken til den store steinen, og til myra bokenfor. Her kunne maktene påkalles om offergivene var gode.

Bronsealderens mennesker opplevde noen steder som hellige. Steder der de kunne komme i kontakt med maktene. Det kunne være vann, myrer, store steiner eller steinurer der man ofret gjestendier av gull og bronse. Mange av stedene var hellige alt i yngre steinalder, og ble brukt videre inn i jernalderen. Hulveisporet som krysser gravfeltet med retning mot steinen og myra, er ennå synlig i bakken opp mot skillet. Kan myra ha blitt sett på som hellig, og vært årsaken til at gravene ble lagt her i nærheten av den?

Flatmarksgravene på Gunnarstorp skjuler ofte bein og trekkull fra likbålet. Det merkelige er at over halvparten av gravene er tomme? Er ikke dette grove, eller kan dædeltusene ha krevet at de brente beina noen ganger skulle spres andre steder? Kan de døde bein ha blitt ofret til maktene ved myra?

Sacred sites - mysterious graves and rituals

The road led up from the beach and crossed the burial ground to arrive at the great stone and the marshland beyond. Here one could appeal to the bounty of the great powers with worthy sacrificial gifts.

People of the Bronze Age held some places sacred. They were places where contact with the great powers was possible. Sacrificial gifts of gold or bronze might be offered in lakes and bogs, or under large stones or trees. Many such places had already been identified by the Late Stone Age and kept their status through to the Iron Age.

The sunken road that crossed the burial site towards the standing stone and the marsh is still evident near the signpost. Was it the marsh that was held sacred and that drew people to make offerings nearby?

Gunnarstorp's flat graves often contain the remains of bone and ash from the funeral pyre. Strangely it seems that over half the graves are empty. Could it be that they are not intended as graves at all, or that the funeral rite demanded that remains were scattered widely? Perhaps the remains of the deceased were offered as gifts to the great powers of the marsh.

Stenalden **ELDRE BRONSEALDER** **YNGRE BRONSEALDER** **JERNALDER** **MIDDELALDER** **NYERE TID**

Kulturminner eldre enn 1537 er automatisk fredet. Det er forbudt å grave, flytte steiner, brende bål eller annet som kan skade kulturminnene. Vis respekt og omsorg for vår felles kulturarv!

Figur 5 Hellige steder - gåtefulle graver og ritualer. Kulturminneskilt på Gunnarstorp. Foto: Viken fylkeskommune.

Bronsealder røyser - Voktere over vann og land

På høyder og svaberg i bronsealderens kystlandskap lå røyser gravmonumenter. Lunderamss on Kråkerøy, Herfarlæss og Langræss i Hvaløppa på Hvaler.

Det var ikke langt til fjorden fra Gunnarstorp heller. Vornet stod helt inntil monenterrassen ved dagens parkeringsplass. Tøseleken og Hornnesleken var forbundne og dannet et sund over til Ullevøy.

Røyserne ble bygget av rundkapp eller vannrullet strandstein båret opp fra vannkanten. Et kommer av steinheller ble bygget i midten. Her ble den døde lagt, ofte på et lag av strandstein, sand og skjell. Tilknytingen til vann understrekes ved at røyserne lå med utsyn over skipsløden.

Alle disse hintene om sjø, båt og ferdsel, kan de forstås som at døden ble sett på som en reise? Samtidig er røyserne så monumentale at det også må ha vært viktig å gi den døde og etterkommerne et sted, kanskje en møteplass. Eller var det den dodes ettermæle som var det viktigste, og etterkommerens hederdemme over land og rikdom i det levende livet?

Bronze Age cairns - guardians of sea and land

Many of the hills and beaches of our Bronze Age coastal landscape are crowned by huge burial monuments. Lunderamss on Kråkerøy, Herfarlæss and Langræss where land meets sea on Hvaler.

The fjord just nearby at Gunnarstorp as well. The water's edge would have lapped at the monument terrace on where today's car park is. The bays of Tøseleken and Hornnesleken were joined, forming a sound between the mainland and Ullevøy.

The cairns were built of rounded boulders or round stones carried up from the beach. A burial chamber was constructed with stone slabs, and the deceased laid to rest, often on a bed of pebbles, sand and shells. The marine connection can also be read in the way the cairns seem to look out over the sailing channels.

These hints of sea, ships and travel suggest that death was regarded as a journey. At the same time the cairns are so monumental that they must also have been seen as a permanent resting or meeting place for the deceased and his descendants. Or was it perhaps the renown of the deceased that was most important, and his descendants' rule over land and wealth in the here and now?

Stenalden **ELDRE BRONSEALDER** **YNGRE BRONSEALDER** **JERNALDER** **MIDDELALDER** **NYERE TID**

Kulturminner eldre enn 1537 er automatisk fredet. Det er forbudt å grave, flytte steiner, brende bål eller annet som kan skade kulturminnene. Vis respekt og omsorg for vår felles kulturarv!

Figur 6 Bronsealder røyser - Voktere over vann og land. Kulturminneskilt på Gunnarstorp. Foto: Viken fylkeskommune.

Smeden - omformerens mester!

Ilden er tent, bålet varmer og prosessen kan begynne. Smeden fyller digelen med tinn og kobber. Metalllet blir mykt og massen helles med stødige hender i formen. Formen avkjøles, og en praktfull gyllen nål er skapt.

Branngravskikken oppstod samtidig med at man fikk kunnskap om metallproduksjon. Funn av smelteogler og støpeformer på gravfeltet på Gunnarstorp, styrker forbindelsen. Kan omformingen som skjer ved bronsealderingen ha påvirket menneskenes forestillinger om livet og døden?

Naturens kreftslag, og plantene som vokser og visner, er også en omforming avhengig av varme - solens livgivende kraft. Helleristningenes sirkler og hjulkors, bronsealderens slirige sirkeldekke og gravene markert med steiner i sirkel, alt vitner om dyrking av solen.

Menneskene i bronsealderen kan ha sett på solen og ilden som omformere, kilder til skapelse av nytt liv. Døden blir dermed starten på en overgang til det nye, en gjensidelse.

For at omformingen skulle bli vellykket, måtte viktige ritualer gjennomføres. Kanskje var det smeden, omformerens mester, som tente likbålet og ledet dædeltusene.

The bronzesmith - the master of transformation!

The fire is lit, the temperature is soaring, the process can begin. The smith fills the crucible with tin and copper. When the metal is molten it is carefully poured into the mould. Once the mould cools a beautiful bronze costume pin is revealed.

The cremation burial tradition arose at the same time as metallurgical skills developed. Funn av smelteogler og støpeformer på Gunnarstorp burial site by the discovery of crucibles and moulds. Can the transformation that occurred during the smelting process have influenced people's thoughts on life and death?

The life cycle of all natural things is a transition governed by the power of the sun's life-giving warmth. The circles and sun crosses carved in the rock, the delicate circular patterns on bronze objects, and the stone circles marking graves all indicate worship of the sun.

Bronze Age people may have seen sunlight and fire as agents of metamorphosis, sparking the creation of new life. If so then death becomes the start of a transition to a new form, to a rebirth. Essential rituals had to be performed to ensure the success of the transformation. Perhaps the bronzesmith, the master of transformation, was also master of ceremonies.

Stenalden **ELDRE BRONSEALDER** **YNGRE BRONSEALDER** **JERNALDER** **MIDDELALDER** **NYERE TID**

Kulturminner eldre enn 1537 er automatisk fredet. Det er forbudt å grave, flytte steiner, brende bål eller annet som kan skade kulturminnene. Vis respekt og omsorg for vår felles kulturarv!

Figur 7 Smeden - omformerens mester. Kulturminneskilt på Gunnarstorp. Foto: Viken fylkeskommune.

De resterende skiltene på Gunnarstorp (figur 4, 5, 6 og 7) (ekskludert kartene) forteller alle om håndverk, tradisjoner og livssyn i bronsealder og jernalder. To skilt (figur 4 og 5) omhandler en del av området hvor det finnes et godt utvalg flatmarksgraver og hulveier. Noen minutters gange mot nord finner man et skilt (figur 6) som forteller om en monumental, 3000 år gammel gravrøys. Røysa er tre meter høy og 30 meter i diameter. Enda litt mot nord er et område med flere steinsetninger og en flatmarksgrav skiltet (figur 7).

Designmessig er skiltene uniforme. De har alle den samme lyse gråblå bakgrunnen som man også finner på velkomstskiltet. Alle har en oransje og brun tidslinje som strekker seg fra steinalder til nyere tid i bunnen av skiltet. Tre av fire skilt har også et bilde og ett oransje felt med tekstbeskrivelse på toppen. Alle har tekst på både norsk og engelsk og er montert på like z-stammer i cortenstål.

Figur 8 Z-skilt med cortenstålstammer på Gunnarstorp. Grønt skilt er et kart. Foto: eget bilde.

Innholdsmessig er det definitive likhetstrekk mellom de fire skiltene, noe som er naturlig siden de skilter en og samme lokalitet. De benytter mange av de samme sjangrene og formidlingsstrategiene, men allikevel er de noen elementer som skiller seg ut på enkelte av skiltene. Det ser ut til at de to første skiltene (figur 4 og 5) skal sees i sammenheng. Det første skiltet man møter på når man beveger seg innover stien på lokaliteten har tittelen «[m]er enn øyet kan se». Det har ingen bilder. Tittelen fremstår som litt mystisk, vekker nysgjerrigheten og lokker publikum til å lese det. Hva er det jeg ikke kan se? Skiltet går hovedsakelig under den forklarende sjangeren, med små innslag av rapport og direktiv. Skiltet forklarer hvordan gravskikken var i bronsealder og førromersk jernalder. Hvordan man brente den døde og la asken i krukker som deretter ble plassert i en grop i bakken. Det forteller om gravgods og markering av graven. Teksten presenterer en teori om at graver og helleristninger skulle minne om myter menneskene fortalte om livet og døden. Dette er en forklaring, men gir også et slags

innblikk i sjelelivet til menneskene som levde før oss. Derfor vil jeg beskrive dette som et affektivt formidlingsgrep. Denne setningen hjelper leseren med å stimulere fantasien, og tenke på hvorfor man lagde helleristninger og graver, ikke bare hvordan de ble laget. Videre rapporterer skiltet om 25 graver til som finnes i skogen i nærheten. I forbindelse med dette presenteres et interaktivt direktiv som foreslår at man skal studere kartet og se hvor mange av gravene man klarer å finne. Igjen bli man oppfordret til å ikke være statisk observatør. På skiltet er det også en forklaring til det omtalte kartet. Kartet står på egen z-sokkel ved siden av skiltet. Kartforklaringen gir oversikt over hva de forskjellige symbolene på kartet betyr. Selv om det helt tydelig er en forklarende tekst, kan den også kategoriseres som en rapport, da den tilbyr «harde fakta». Samspillet mellom de forskjellige sjangrene og formidlingsgrepene i dette skiltet tilbyr mye nyttig informasjon og oppfordrer til aktivitet, men skiller seg lite fra velkomstskiltet hvis hensikt er å ønske velkommen og informere om området. Det kan være et bevisst valg, da det er plassert to skilt i tilknytning til denne delen av lokaliteten.

Det andre skiltet (figur 5) man møter (ikke inkludert kartet) gir utdypende informasjon om samme område som det forrige skiltet. Skiltet heter «[h]ellige steder – gåtefulle gaver og ritualer». Dette er også en tittel som vekker interesse, men det er innledningen på dette skiltet som gjøre det ekstra interessant og skiller det fra det forrige. Denne tilbyr et narrativ i form av en slags fiktiv rapport. «Fra båtene ved stranda gikk veien over gravfeltet opp bakken til den store steinen, og til myra bakenfor. Her kunne maktene påkalles om offergavene var gode». Denne innledningen blander fiktive elementer i et narrativ med ting man fortsatt kan se tydelig i terrenget. Dette er stimulerende for den «immersiv» kulturarvsopplevelsen. Ved å bli tilbudt et mer eller mindre hverdagslig scenario som kan ha funnet sted akkurat der man står i lesende stund, omringet av elementer fra fortellingen, er det lett å bli revet med og se for seg hvordan livet i området har vært, og kanskje til og med i et øyeblikk føle at man er med på opplevelsen selv. Videre ser vi en forklaring lik den vi finner på forrige skilt, men med et ekstra element, nemlig sjangeren *diskusjon*. Siste avsnitt på skiltet lyder: «Flatmarksgravene på Gunnarstorp skjuler ofte bein og trekull fra likbålet. Det merkelige er at over halvparten av gravene er tomme? Er ikke dette graver, eller kan dødsritualene ha krevd at de brente beina noen ganger skulle spres andre steder? Kan de dødes bein ha blitt ofret til maktene ved myra?». Første setning er i sjangeren forklaring. Resten kan anses som en diskusjon. Diskusjonssjangeren presenterer gjerne saker fra flere sider og kan komme med anbefalinger eller la spørsmålet stå åpent. I dette tilfellet blir flere spørsmål stående åpne. Man får faktainformasjon og oppfordret til egen refleksjon rundt hvordan ritualer kan ha gått fore seg. Dette er et spennende element.

Man inviteres til å være med på å tolke historien og finne svar der andre ikke har lykkes. Som vi har etablert tidligere er kulturarvdiskursen noe man ikke kan bryte ut av, da er det interessant å heller invitere folk inn i diskursen. Da beveger man seg videre bort fra AHD og lar «hvermannsen» være med å påvirke. Det kan se ut til at de to skiltene (figur 4 og 5) ved dette området på lokaliteten er ment å komplementere hverandre. Det første gir informasjon og kontekst, og det andre legger til *noe* informasjon, men ser ut til å i all hovedsak ha som formål å formidle historien knyttet til denne delen av området på en noe mer inspirerende måte.

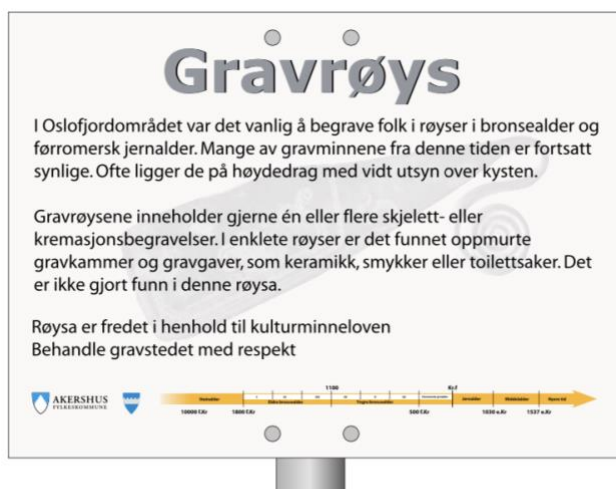
Skiltet som er plassert lengst nord på lokaliteten (figur 7) har lignende introduksjon som skiltet «[h]ellige steder – gåtefulle gaver og ritualer». Her blir leserne invitert med inn i et narrativ hvor man kan se for seg en smed i full gang med å støpe en nål. «Ilden er tent, bålet varmer og prosessen kan begynne. Smeden fyller digelen med tinn og kobber. Metallet blir mykt og massen helles med stødige hender i formen. Formen avkjøles, og en praktfull gyllen nål er skapt». Publikum med litt ekstra god fantasi kan nok kjenne varmen fra denne ilden. Selv om man ikke får samme opplevelsen som man gjør når man for eksempel spiller VR-spill eller er på interaktivt teater, kan man allikevel, om man lar seg rive litt med, føle seg mer som deltaker enn tilskuer til akkurat dette scenarioet. Igjen kan man se strukturer i terrenget som harmonere med historien som fortelles, og man er klar over at man er akkurat der dette narrative kan ha utspilt seg. Dessuten er støpning av metall noe man også gjør i moderne tid, noe som kan bidra til at man lettere kan relatere seg til situasjonen. Utover dette er skiltet relativt likt de øvrige skiltene på lokaliteten. Det samme gjelder skiltet ved gravhaugen i sentrum av lokaliteten, så jeg vil ikke presentere en individuell analyse av dette.

Bildene på skiltene er også semiotiske ressurser som påvirker meningsskapingen og hvilke opplevelser publikum får på lokaliteten. Bildet på skiltet «[h]ellige steder - gåtefulle graver og ritualer» er en av flatmarksgravene på Gunnarstorp da den ble gravd ut. På bildet er graven tydeligere enn den er i terrenget i dag. Bildet hjelper med både å se gravene som i noen tilfeller kan skjule seg bak gress, og med å se for seg hvordan gravene så ut da de ble laget. Skiltteksten spør om flatmarksgraven er formet som et hjul, eller om den symboliserer solen. Også her blir publikum invitert med i tolkningsprosessen. Bildet på skiltet lengst nord (figur 7) er en tegning av to menn som smir. Klærne og teknikken de bruker indikerer at det er mennesker som levde her i bronsealder og jernalder.

Kulturminneskilt i Frogn

Frogn har som nevnt både frittliggende skiltede kulturminner, og en kultursti der flere kulturminner er skiltet. For å illustrere hvilke sjangre og formidlingsstrategier som er brukt, vil jeg undersøke skiltene ved to frittliggende kulturminner og to skilt fra kulturstien. De frittliggende er en gravrøys med et helt enkelt skilt og skiltingen av området der DS Donau sank under 2. verdenskrig. Fra kulturstien vil jeg undersøke velkomstskiltet ved parkeringsplassen og siste stopp på ruten – Sandemoen ekserserplass.

En enslig gravrøys ved fjorden

Figur 9 Gravrøys. Kulturminneskilt i Frogn. Foto: Viken fylkeskommune.

På en fremskråning ned mot Oslofjorden i Frogn, finner man en enslig gravrøys som skuer utover (kulturminne-ID: 70109). Urovekkende nærme røysa står det en skjev rørpåle med et påmontert skilt (figur 9). Skiltet er hvitt med «Gravrøys» skrevet i store grå bokstaver. På bunnen av skiltet er det en gul tidslinje som strekker seg fra 10 000 år fvt. til nyere tid. Huseby (personlig kommunikasjon, 12 mai 2022) kunne fortelle at da skiltet ble satt opp, var

det allerede et eksisterende skilt på nevnte rørpåle. Selv om rørpålen ikke er ideelt plassert ble det vurdert dithen at skaden på området vil være mindre om man benytter samme påle, enn om man fjerner pålen og lager nytt skiltfundament på et bedre egent sted.

Informasjonen på skiltet er sparsom. Man blir tilbudt tre korte avsnitt. Sjangermessig er skiltet en kombinasjon av forklaring, rapport og direktiv. De første to avsnittene er forklaringer. De forklarer at det i bronsealder og førromersk jernalder var vanlig å begrave folk i røys lang Oslofjorden. Videre står det generelt om innhold og plassering av gravrøys fra denne tiden. Siste avsnitt består av to tekstlinjer. Den første rapporterer at «[r]øysa er fredet i henhold til kulturminneloven». Andre tekstlinje oppfordrer til å behandle gravstedet med respekt. Disse to setningene tilsvarer den nederste teksten på skiltene på Gunnarstorp. Selv om et direktiv i mange tilfeller kan fungere som en måte å engasjere leseren på, kan denne setningen har motsatt effekt. Forbud som dette oppfordrer ikke til utforskning eller fantasi. Man kan få et inntrykk av

at dette er et sted man ikke er ønsket, og at man helst skal bevege seg videre. På den annen side gir setningen «[b]ehandle gravstedet med respekt» en fornemmelse av at dette faktisk er et sted hvor noen er begravet. Gravtøysa er noens siste hvilested, ikke «bare» et kulturminne som er skiltet for vår underholdning. Dette er et skilt som overbringer informasjon. Det er ikke gjort noe forsøk på å engasjere publikum, og det er lite som stimulerer en «immersiv» kulturarvopplevelse.

DS Donau

Figur 10 DS Donau. Kulturminneskilt i Frogn. Foto: Hanne Huseby, Viken fylkeskommune.

I sterk kontrast til «gravrøysskiltet» står kulturminneskiltet «DS Donau» (figur 10). Dette har også utsikt over Oslofjorden og står på et svaberg der slaveskipet DS Donau lå på grunn fra 1945 til 1952.

Senkningen av slaveskipet har blitt bevilget hele fire skilt fordelt på én skiltstamme. Skiltene er trukket litt inn på land, så man får oversikt over hele området der skipet en gang har lagt, uten å forstyrre området. Hvert skilt har mørk bakgrunn, ett eller to bilder med beskrivelse og to tekstavsnitt. Skiltet skiller seg i stor grad fra skiltene i Sarpsborg i det at både skilttavlene og stammen er spesielt designet for området. Skiltet evner å formidle en stemning. Den mørke fargen og den røffe cortenstål-stammen sender tankene til krig og rustent skipsskrog.

Figur 11 DS Donau. Kulturminneskilt i Frogn. Foto: Viken fylkeskommune.

Disse skiltene tilbyr betraktelig mer informasjon enn skiltet ved gravrøysen. De forteller kort om skipets historie og funksjon. Man får innblikk i skjebnen til kvinner, menn og barn som ble fraktet fra Oslo til Auschwitz-Birkenau, og hvordan norske motstandsmenn senket skipet. Det forteller også om en mann som omkom da skipet ble sprengt. Det er mye tekst, kanskje mer enn anbefalt, men siden teksten er fordelt på fire skilt, virker den allikevel ikke overveldende.

Figur 12 DS Donau. Kulturminneskilt i Frogn med taktile bilder. Foto: Hanne Huseby, Viken fylkeskommune.

Skiltet skiller seg ut fra de andre skiltene i Frogn i det at det tilbyr braille og andre taktile elementer. Alle bokstavene i teksten er uthevet, så man kan føle formen om man drar fingrene over skiltet. Det samme gjelder bildene. Det finnes også en QR-kode man kan scanne med mobiltelefonen for å få teksten lest opp. Ellers er det lagt

til rette for at det skal være lett å bevege seg frem til skiltet.

I tillegg til å gjøre skiltene tilgjengelig for flere, forsterker de taktile elementene den «immersiv» opplevelsen. Jo større del av følelsesapparatet som kan aktiveres dess bedre hva gjelder «immersiv» kulturarvopplevelser. Om man vil benytte alle hjelpemidlene kulturminneskiltet tilbyr, kan man høre historien om DS Donau bli fortalt, imens man skuer

utover Oslofjorden, men vind og saltvannsprøyt i ansiktet og samtidig kjenne konturene av skipsskroget på skiltet.

I den skrevne teksten ser det ikke ut til å ha vært like stort fokus på formidlingsstrategi. Hele teksten er i forklaringsjangeren og det er ikke tegn til noen av Kidds (2016) formidlingsstrategier. Historien er allikevel såpass sterk, og så nær i tid, at det er nærliggende å tro at mange allikevel vi oppleve en affektiv respons. Akkurat denne historien trenger kanskje ikke hele arsenalet av Kidds (2016) formidlingsstrategier. Dessuten er skiltutformingen en formidlingsstrategi i seg selv. I motsetning til skiltene på Gunnarstorp som er uniforme og tilsynelatende er laget for å gjøre lite ut av seg, og la fokus være på kulturminner, er skiltet i dette tilfellet hovedattraksjonen. Det evnet som sagt å skape en stemning, og legemliggjør et kulturminne som ikke lenger er å se i terrenget.

Kultursti – en tidsreise i Frogn kulturlandskap

Figur13 Kultursti - en reise i Frogn kulturlandskap. Kulturminneskilt fra kultursti i Frogn. Foto: Viken fylkeskommune.

Ved en parkeringsplass på Krogsrudtoppen i Frogn møter man et stort skilt montert på en lys treramme (figur 13). Over halve skiltet er det et kart med oversikt over en rute som tar en med til ni skiltede lokaliteter i nærområdet. Ved siden av kartet ser man bilder tilknyttet noen av kulturminnene på ruten, og tekst som forteller om målet med å gå kulturstien. Den forteller om

hvordan mennesker har benyttet landskapet og hvordan det å bevege seg i dette området kan hjelpe oss å forstå fortidens mennesker.

Plasseringen til skiltet er tydelig valgt av pragmatiske årsaker. Det står på en liten, sølete parkeringsplass, med ryggen vendt mot skogen. Like ved siden av står det et postkassestativ. Det er åpenbart at skiltet ikke selv skilter et kulturminne, men det fungerer godt for å bevisstgjøre turgåere og andre om at det finnes kulturminner som er verdt å se i området.

Dette skiltet er på mange måter likt skiltet man møter på parkeringsplassen ved Gunnarstorp, noe som er logisk da de yter samme funksjon. Dette skiltet er også i forklaringssjangeren og gir forklaring av- og en kontekst til det man skal se på turen. Mot bunnen av skiltet er det som på Gunnarstorp-skiltet en liten rapport og et direktiv: «Stien går nær bebyggelse, gjennom utmark og dyrket mark. Vær vennlig og vis respekt ...». Sistnevnte tekst står på alle skiltene man møter på kulturstien.

Sandmoen – fortid som militær ekserserplass?

Figur 14 Sandmoen - fortid som militær ekserserplass? Kulturminneskilt fra kultursti i Frogn. Foto: Viken fylkeskommune.

Siste stopp på kulturstien i Frogn er Sandmoen. Her møter man et lite skilt på en trepåle rett ved siden av stien. Alle skiltene på kulturstien har mer eller mindre samme utforming. Halve

skiltet består av en illustrasjon av en infanterist fra 1728, den andre halvparten er hvit tekst skrevet på en mørk bakgrunn. Langs venstre side finner man en tidslinje som strekker seg fra 10 000 fvt. til nyere tid.

Uten skiltet hadde det vært umulig å se at det er noe av interesse her. Skiltteksten er nemlig basert på fortellinger som er overlevert fra generasjon til generasjon i området. I løpet av skiltets tre tekstavsnitt blir leseren fortalt den lokale historien om at det på 1700-tallet var en militær ekserserplass akkurat her. Det skal også ha vært et slag her, i forbindelse med stridigheter med svenskene. Det finnes ingen fysiske bevis som støtter denne teorien. Det man dog bruker som argument er at det finnes en vei over området markert på et kart fra 1700-tallet og at landets myndigheter i 1663 begynte å organisere et kavaleri i nærheten av Sandmoen. Det finnes ett annet skilt i Frogn som er basert på fortellinger. Utover dette er det svært sjeldent at fylkeskommunen skilter lokaliteter det ikke er knyttet fysiske bevis til.

Skiltets sjanger er i sin helhet fortellende. Ingen av Kidds (2016) formidlingsstrategier er brukt. Utover informasjonen man får servert, er det lite som vekker interessen eller trigger fantasien. Skiltet har allikevel oppnådd noe viktig. Folk stopper og ser et område de ellers ville gått forbi. Det forteller en historie som ellers bare ville vært forbeholdt lokalbefolkningen. Selv uten aktiv bruk av engasjerende formidlingsstrategier oppnår skiltet sitt mål – «gi innblikk i tidenes bruk av et ressursrikt landskap gjennom ulike kulturminners elementer».

6 OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

Ved å analysere skiltingen av kulturminner i Østfold og Akershus, med særlig fokus på kommunene Sarpsborg og Frogn, har jeg undersøkt hvilke historier som formidles og hvordan dette gjøres. Skiltene som omtales i denne oppgaven er skiltene fylkeskommunene benytter for å synliggjøre kulturminner og -miljø. Kulturminner er en viktig del av kulturarven, og å formidle kulturarven til allmennheten er en vesentlig del av kulturarvsforvaltningen. Kulturarvskursen har endret seg drastisk de siste tretti årene, og med den vårt syn på kulturminner og kulturarv. Man har gått fra å anse kulturarv som noe statisk og materielt til en dynamisk prosess. Kulturarv er ikke lenger *ting*, det er vårt forhold til *tingene*. Før dette skiftet ville det ikke vært skiltene som hadde vært objekt for min analyse, det hadde vært kulturminnene selv. Kulturminner er objekter, formidling av kulturminner er en prosess. Man har beveget seg fra et narrativ som forteller publikum hva kulturminnet betyr og dets verdi, til å la publikum oppleve, tolke og skape dets verdi.

Fra Viken fylkeskommune har jeg fått tilgang på oversikter over skilt i Østfold og Akershus, skiltiler og planverk, i tillegg til intervjuer med aktuelle ansatte. Basert på denne informasjonen, og eget feltarbeid, har jeg gjort rede for hvilket skiltmateriale som finnes i Sarpsborg og Frogn, hva skiltene handler om, og politisk bakgrunn for- og praktisk gjennomføring av skilting. Jeg har undersøkt om utvalget av kulturminner som er skiltet er representativt for kommunene basert på informasjon som er tilgjengelig gjennom snl.no og kommunenes hjemmesider. Ved hjelp av Louise J. Ravellis (2006) kommunikasjonsrammeverk og Jenny Kidds (2018) formidlingsstrategier har jeg analysert et begrenset utvalg skilt, dette for å se hvordan Østfold og Akershus har valgt å kommunisere kulturarv til allmennheten.

Så, hvilke historier formidler kulturminneskiltene i Sarpsborg og Frogn? Det er relativt stor konsentrasjon av kulturminneskilt i både Sarpsborg og Frogn. Dette vitner om at det er et rikt utvalg kulturminner i områdene. Med bakgrunn i kritiske kulturarvstudier og museologi, har jeg valgt å tilnærme meg skiltene som en slags utstilling. Om skiltene er utstillingen, må nødvendigvis det som tidligere var Østfold fylkeskommune og Akershus fylkeskommune ha rollen som museet. Hva slags museum er i denne sammenhengen fylkeskommunene? Basert på skiltmaterialet er Østfold fylkeskommune sin avdeling i Sarpsborg et bronse- og jernaldermuseum med innslag av andre perioder. De har valgt å fokusere på større lokaliteter der godt over halvparten har bronsealder og jernalder som tema. Østfold er den regionen i Norge

med størst tetthet av helleristninger fra bronsealder, så det er naturlig at det vil være stort fokus på denne perioden i skiltmaterialet. Dessuten har flere bronse- og jernalderlokaliteter blitt skiltet i forbindelse med prosjektet «Oldtidsruta», et prosjekt som byr på «en reise gjennom Østfolds bronse- og jernalder» (Visit Østfold). Samtidig kan man etter en gjennomgang av hvordan Sarpsborg fremstilles på kommunene hjemmeside og på snl.no, se at mye av det som trekkes frem som interessant i området ikke er representert i skiltmaterialet. Det har vært aktivitet i Sarpsborg helt fra steinalderen frem til i dag. Industri trekkes særlig frem som noe som er en stor del av Sarpsborgs historie og identitet. Allikevel er verken steinalder, industri eller andre kulturminner fra moderne tid representert i skiltmaterialet. Mangelen på skilting av industri og andre moderne kulturminner kan ha sin logiske forklaring i at fylkeskommunene hovedoppgave er å tilrettelegge automatisk fredete kulturminner, og at de ansatte i Østfold fylkeskommune som har ansvar for tilrettelegging av kulturminner begge er arkeologer som i all hovedsak fokuserer på arkeologiske kulturminner.

Akershus sin «museumsavdeling» i Frogn hadde vært et/er et friluftsmuseum med noe for alle. Ved å lage en kultursti med et bredt utvalg skilt som skal «gi innblikk i tidenes bruk av et ressursrikt landskap gjennom ulike kulturminners elementer» gir de små innblikk i områdets historie helt fra steinalder til moderne tid. Dette harmonerer godt med historien som formidles gjennom kommunens hjemmeside og på snl.no. I Frogn er det overvekt av skilt fra etter reformasjonen i 1537. Som sagt har fylkeskommunen som hovedoppgave å forvalte automatisk fredete kulturminner, men i Frogn har man valgt å skilte mange kulturminner på forespørsel fra historielag. Både kulturstien og tre «frittstående» skilt som omhandler kulturminner fra 2. verdenskrig, er satt opp på initiativ fra historielag i området (Huseby, personlig kommunikasjon, 12. mai 2022). Forslag fra befolkningen i området er bra for å demokratisere kulturarvsformidlingen, som er et ønske innen kritiske kulturarvstudier, og større og større del av kulturarvdiskursen. Men man kan spør seg om historielag sine interesser nødvendigvis representerer den øvrige befolkningen.

Hvordan er det kulturminneskiltene formidler Sarpsborg og Frogn sin historie? Jeg vil si at kulturminneskilt sin største styrke er deres evne til å engasjere og tilby det Jenny Kidd (2018) omtaler som «immersive» kulturarvsopplevelser. «Immersive» kulturarvsopplevelser oppstår når man er omgitt av en opplevelse - at historien, kroppen og sansene våre er forbundet. For å oppleve dette er man avhengig av stimulus. En stimulus er i korte trekk en fysisk påvirkning av

sanseorganene. Kulturminneskilt benytter seg av semiotiske verktøy som evner å inducere en «immersiv» kulturarvsopplevelse. Skilt med effektive formidlingsstrategier kan potensielt tilby sterke opplevelser som knytter oss sammen med historien, men også skilt hvor man ikke har hatt nevneverdig fokus på engasjerende formidling, men heller overleverer «harde fakta» har formidlingsverdi. De gjør publikum oppmerksom på noe man kanskje i utgangspunktet ikke ville lagt merke til eller trodd var av interesse. Noe man ville gått forbi uten å ofre det en tanke. De er ikke nødvendigvis skapt for å tilby publikum en sterk «immersiv» kulturarvsopplevelse, men når man står i skogen omgitt av natur og historie, er ikke opplevelsen uansett «immersiv»?

I Sarpsborg er alle kulturminneskiltene basert på en mal, så de er relativt like. Det ser ut til at skiltene er laget for å blende inn i miljøet og la kulturminnene være hovedattraksjonen. I all hovedsak er skiltene forklarende. Dette er ifølge Ravelli (2006) en sjanger som er brukt innen kulturarvformidling for nettopp å forklare hva, hvordan eller hvorfor noe skjer eller er som det er. De har også noen elementer som skaper narrativer som forteller leseren om hvordan livet på det aktuelle stedet kan ha vært i fortiden. Disse narrativene kan spille på følelser og gi en affektiv opplevelse. Noen legger også opp til en interaktiv opplevelse med kulturminnet. For å gjøre dette kommer de for eksempel med forslag til hvordan området kan brukes ved å foreslå at leseren skal se hvor mange graver de klarer å finne. Dette påvirker publikum til å ikke være en statisk observatør, men å bruke området aktivt.

Kulturminneskiltene i Frogn er ikke basert på noen mal. Her er de designet for å passe til hvert enkelt kulturminne. I all hovedsak følger de samme prinsippene som i Sarpsborg med å gjøre relativt lite ut av seg og la kulturminnet være i fokus. Skiltene i Frogn benytter seg i enda større grad av forklaringer enn Sarpsborg. Det er dog ett skilt som skiller seg ut. Det er skiltet der DS Donau lå på land etter 2. verdenskrig. Skipet er fjernet, på stedet står det nå et kulturminneskilt som er nøye tilpasset området. Skiltet er interessant i det at den skrevne teksten forteller historien uten særlig fokus på formidlingsstrategier. Hadde det vært en annen historie som ble fortalt, kunne teksten fremstått som monoton og uinspirert. På dette skiltet, som med sine designgrep evner å skape en stemning på området, og som har en historie som er sterk og nær i tid, vil jeg si at skiltet allikevel klarer å skape stimulusen man trenger får å ha en sterk «immersiv» kulturarvsopplevelse. Noen skilt, som de man ser i Sarpsborg, er tilsynelatende skapt for å blende inn i området og la kulturminnet være hovedattraksjonen. Skiltet skal gi kontekst, stimulus og bidra til opplevelsen, men det er kulturminnene som skal være senter for opplevelsen. Skilt som det ved DS Donaus forhenværende hvilested ser ut til å være laget for å

«skille seg ut». Ikke nødvendigvis skille seg ut i landskapet, for skiltet er ikke prangende og tar ikke mye fokus, men skiller seg ut i den forstand at det er skiltet som er attraksjonen.

Avslutningsvis vil jeg konkludere med å si at kulturminneskilt er et viktig og interessant verktøy for å formidle kulturarv. Det har en evne til å formidle historier på en måte man ikke finner andre steder. Når man leser skiltene, er man nødvendigvis der historien fant sted. Man er omgitt av kulturarven. Disse opplevelsene kan gjøre at man føler seg nærmere historien og oppfordre til egen refleksjon rundt temaene man får presentert. På denne måten kan man invitere publikum inn i kulturarvdiskursen. Diskursen blir da ikke lenger dominert av eksperter i faget som bestemmer hva kulturarv er og hvilken mening den har. Kulturarven blir allemannseie.

LITTERATURLISTE

Akershus fylkeskommune

2019 *Regional plan for kulturminner og kulturmiljøer i Akershus*. Tilgjengelig fra: https://viken.no/_f/p1/ib4830f37-ac8b-4876-8cc8-c35aaa269d47/regional-plan-for-kulturminner-i-akershus.pdf (Hentet 12. april 2022).

Askheim, Svein og Geir Thorsnæs

2022 Frogn, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/Frogn> (Hentet 15. mars 2022).

Berg, Ole F.

2022 Oscarsborg, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/Oscarsborg> (Hentet 11. mai 2022).

Bucher, John

2018 *Storytelling for virtual reality: methods and principles for crafting immersive narratives*. New York and Oxon: Routledge.

Carman, John og Marie Louise Stig Sørensen

2009 Heritage Studies. An Outline, i Carman, Stig og Marie Louise Stig Sørensen (red.) *Heritage Studies. Methods and Approaches*. London: Routledge.

Dvergsdal, Henrik og Lars Aabakken

2019 Virtuell virkelighet, i *Store Norske Leksikon*. Tilgjengelig fra: https://snl.no/virtuell_virkelighet. (Hentet: 18. april 2022).

Dystedal og Hatlehol

2021 Snublesteiner, i *Store Norske Leksikon*. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/snublesteiner>. (Hentet 30. mai 2022).

Eriksen, Anne

2009 Kulturarv og kulturarvinger, *Nytt Norsk Tidsskrift*, 3-4/2009, 474-480.

Esborg, Line

2005 Feltarbeidets mange samtaleformer, i Anders Gustavsson (red.) *Kulturvitenskap i felt: Metodiske og pedagogiske erfaringer*, s. 91-107. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Foucault, Michel

1981 The Order of Discourse, i Robert Young (red.) *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*. Boston, London og Henley: Routledge & Kegan Paul.

Frogn kommune

Kulturminneplanen. Tilgjengelig fra:

<https://www.frogn.kommune.no/enheter/samfunnsutvikling/reguleringsplaner/planer-pagaende/kommunedelplan-for-kulturminner-kulturmiljoer-og-kulturlandskap/> (Hentet 11. april 2022).

Frogn kommune

2017 *Velkommen til idylliske Drøbak*. Tilgjengelig fra:

https://www.frogn.kommune.no/contentassets/0a204a9521234367ab0d19645ab30a4b/frogn_kommune_.pdf (Hentet 11. mai 2022).

Gaukstad, Even og Jørn Holme

2005 Hovedaktørene i kulturminneforvaltningen. I Jørn Holme (red.), *Kulturminnevern – Lov, forvaltning, håndhevelse* (vol. 1). Oslo: Økokrim.

Gierløff, Caroline Wang mfl.

2017 *Verdien av kulturarv – en samfunnsøkonomisk analyse med utgangspunkt i kulturminner og kulturmiljøer*. Rapport. Menon-publikasjon nr.72/2017.

Gröppel-Wegener, Alke og Jenny Kidd

2019 *Critical Encounters with Immersive Storytelling*. New York og Oxon: Routledge.

Hajer, Marteen A.

1996 Discourse coalitions and the institutionalization of practice: The case of acid rain in Britain, i Fischer, Frank og John Forester (red.) *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. New York: Duke University press.

Halliday, Michael

1978 *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold.

Halliday, Michael

1994 *An Introduction to Functional Grammar*, 2. utg. London: Edward Arnold.

Holme, Jørn

2005 Innledning, i Jørn Holme (red) *Kulturminnevern – Lov, forvaltning, håndhevelse* (vol. 1). Oslo: Økokrim.

Kidd, Jenny

2016 *Representation*. London og New York: Routledge.

Kidd, Jenny

2018 «Immersive» heritage encounters, *The museum review*, 3(1).

Kulturminneloven

- Lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner.
- Plan- og bygningsloven
- Lov 14. juni 1985 nr. 77 om planlegging og byggesaksbehandling.*
- Plumb, John H.
- 1969 *The Death of the Past*. London og Baskingstoke: Springer.
- Ravelli, Louise J.
- 2006 *Museum Texts. Communication Frameworks*. New York: Routledge.
- Regjeringen
- Kulturminner og kulturmiljøer*. Tilgjengelig fra:
<https://www.regjeringen.no/no/tema/klima-og-miljo/kulturminner-og-kulturmiljo/id1198/> (Hentet 12. april 2022).
- Riksantikvaren
- 2022 *Kulturminne i kommunen*. Tilgjengelig fra: <https://www.riksantikvaren.no/kik/> (Hentet: 11. april 2022).
- Sarpsborg kommune
- 2019 *Kommunedelplan for kulturminner 2020-2032 – planprogram*. Tilgjengelig fra:
<https://www.sarpsborg.com/globalassets/dokumenter/politikk-og-planer/kommuneplaner/kommunedelplan-for-kulturminner-2020-2032---stadfestet-planprogram.pdf> (Hentet: 4. april 2022).
- Sarpsborg kommune
- 2022 *Om Sarpsborg*. Tilgjengelig fra: <https://www.sarpsborg.com/byen-og-kommunen/om-sarpsborg/> (Hentet 11. mai 2022).
- Schaeffer, Jean-Marie og Ioana Vultur
- 2005 Immersion, i David Herman, Manfred Jahn og Marie Laure Ryan (red.)
Routledge Encyclopedia of Narrative Teory (red.). Oxfordshire: Routledge.
- Selskabet for Oslo bys vel
- Blå skilt i Oslo*. Tilgjengelig fra: <https://www.oslobyesvel.no/blaaskilt> (Hentet: 23. februar 2022).
- Smith, Laurajane
- 2006 *Uses of Heritage*. London og New York: Routledge.
- Smith, Laurajane
- 2012 *History*. Tilgjengelig fra: <https://www.criticalheritagestudies.org/history> (Hentet: 27. mai 2022).
- Solli, Brit

- 1997 Ting og tid, fortellinger og identitet, i Brenna, B. og Fjeldstad, K. M. (red.) *Kollektive identiteter, ting og betydninger*. Senter for teknologi og menneskelige verdier, s. 163-179.
- St.meld. nr. 39 (1986-87)
Bygnings- og fornminnevernet.
- St.meld. nr. 16 (2004-2005)
Leve med kulturminner.
- Sunde, Jørn Øyrehagen
2017 Borgarting, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/Borgarting> (Hentet 11. mai 2022).
- Svartdal, Frode
2021 Stimulus, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/stimulus> (Hentet 28. mai 2022).
- Thorsnæs, Geir
2022 Sarpsborg, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/Sarpsborg> (Hentet: 15. mars 2022).
- Viken fylkeskommune
Regionale planer for kulturminnevernet i Viken. Tilgjengelig fra: <https://viken.no/tjenester/kulturminner/regionale-planer-for-kulturminnevernet/> (Hentet 11. april 2022).
- Viken fylkeskommune
2021 *Handlingsprogram for kulturminner i Viken 2022-2023*. Tilgjengelig fra: <https://viken.no/f/p1/i09a0e61f-e4a8-48a5-bb2c-23c1eba35046/handlingsprogram-for-kulturarv-i-viken-2022-2023.pdf> (Hentet 12. april 2022).
- Visit Østfold
Oldtidsruta. Tilgjengelig fra: <https://www.visitoestfold.com/no/artikler/Oldtidsruta/> (Hentet 1. mai 2022).
- Webb, Jen
2009 *Understanding Representation*. LA, London, New Delhi, Singapore, Washington, DC: SAGE.
- Wetherell, Margaret
2001 Introduction, i Wetherell, Margaret, Stephanie Taylor og Simeon J. Yates (red.) *Discourse Theory and Practice*. London: Sage.
- Østfold fylkeskommune

2010a *Kulturminneplan for Østfold 2010-2022*, del 1. Tilgjengelig fra:

<https://viken.no/f/p1/i59cd6cfa-cd66-4b61-866e-8dd491895616/kulturminneplan-for-ostfold.pdf> (Hentet 11. april 2022).

Østfold fylkeskommune

2010b *Kulturminneplan for Østfold 2010-2022*, del 2. Tilgjengelig fra:

<https://viken.no/f/p1/i59cd6cfa-cd66-4b61-866e-8dd491895616/kulturminneplan-for-ostfold.pdf> (Hentet 11. april 2022).